

Драгољуб Златковић*, Пирот

Dragoljub Zlatkovic, Pirot

ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДЕЧЈЕ ИГРЕ ПИРОТСКОГ КРАЈА И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ¹

TRADITIONAL CHILDREN GAMES IN PIROT AND THE SURROUNDING AREAS

Сажетак: У раду се говори о теренском истраживању традиционалних дечјих игара пиротског краја и суседних области. Казивачи, који су у детињству били гладна или полугладна, и често прекобројна деца печалбара, најчешће су били пастири. Они се радо сећају својих игара и дружења. Игра их је емотивно повезивала и обнављала им животну радост. Уз њу су лакше подносили глад, кише, олује, ледени ветар, танку одећу, подерану обућу и сваку другу муку, и учили школу преживљавања. Они који су заједно делили муку и игре, доживотно су остајали једно другом врло блиске особе, готово најближи род. У раду сам више пажње посветио играма раног детињства и односу детета према природи, живим бићима и особама у најближем окружењу. Много више пажње посветио сам ретким, као и оним неуочљивим, невидљивим, и сразмерно мање познатим играма, настојећи да тако учиним видљивијом потребу детета за игром у свакој фази његовог развоја и да понудим истраживачима нешто другачији приступ овој теми. Полазећи од тога, предност сам давао примерима које наводе казивачи, а своје коментаре сводио сам на нужну меру. Из истог разлога готово сасвим изостављам примере, расправе и дефиниције научника који се баве овом темом. Надам се да ће у наведеним

* dragoljub.zlatkovic010@gmail.com

¹ Рад се заснива искључиво на примерима које сам бележио на подручју Пиротског и делом Зајечарског округа у периоду 1965-2015. године.

примерима, и у овом раду као целини, наћи драгоцене податке не само психолози, педагози и антрополози, већ и социолози, историчари културе, лингвисти.

Abstract: *The study presents the field research of traditional children games and plays in Pirot and surrounding areas. The narrators, who in their childhood were hungry or almost hungry and usually one of many children of the beekeepers, were in most cases shepherds. They gladly talk about their games and plays. Games used to connect them emotionally and restore their life joys. They helped them withstand hunger, rain, storms, harsh winds, light clothes, worn-out shoes and any other trouble or difficulty and were the way to survive. Those who shared the hardships of life as well as the games stayed very close friends for life and were almost like the closest relatives. In my study, I paid more attention to the plays and games of early childhood and relation of children to the nature, living creatures and persons in their closest surroundings. By selecting the stories, I did my best to present the relation of the narrator to games in general as well as to each of the specific games. I paid much more attention to those rare, invisible, unnoticeable and less known games, trying to emphasize the need of a child to play in each phase of its childhood and to offer researchers a different approach to this topic. Starting from this idea, I favored those examples told by narrators and I tried to give my comments only in case it was necessary. From the same reason, I almost leave out the examples, discussions and definitions by scientists who deal with this topic. I hope that the aforementioned examples, as well as the study in its entirety, will offer valuable data not only to psychologists, pedagogues and anthropologists but also to cultural historians, sociologists and linguists.*

Кључне речи: *детињство, дечји фолклор, игра, традиција, Пирот*
Key words: *childhood, children folklore, games, tradition, Pirot*

ДЕЧЈА ИГРА У ПОСЛОВИЦАМА РАЗНИХ НАРОДА, У АФОРИЗМИМА ВЕЛИКИХ МИСЛИЛАЦА И У ДЕФИНИЦИЈАМА КУЛТУРОЛОГА

Дете се родило, иде у сусрет свету (*Свако пиле хоће да разбије своју љуску.* Италијанска), испробава своју моћ (*Нико не зна докле допиру његове силе све док их није испробао.* Гете) и одмах почиње да стиче искуство о свету и себи (*Падањем и устајањем деца се науче ходати.* Холандска). Родитељи, а и други одрасли, радо се упуштају у игру са њим, *подетиње* (*Ко има дете, сам се претвара у дете.* Амбхарска). Игра га одушевљава, не уме да је

прекине (*Није тешко играти се, али је тешко зауставити се у игри.* Пољска) и убрзо му постаје важнија од свега (*Срце мајке - у деци; срце деце - у игри.* Казашка). У њој стиче своје прве победе (*Лопта сама долази ономе ко добро игра.* Француска), али и своје поразе, због којих је, ма колико му били непријатни, не напушта (*Ко напушта игру, губи је.* Француска), или ако је напусти, после краћег дурења, поново јој се враћа. Порази, а и победе, уче га како да се труди да буде срчаније, опрезније, вештије и како да усклађује своју игру са осталим играчима (*Играти добро не значи ништа када се губи.* Енглеска). Она га уводи у друштво на лак и прави начин (*Игра је квака живота.* Непознати аутор) дајући добру основу његовом карактеру (*У игри и на путу упознаш човека.* Руска. *Ако желиш упознати човека, посматрај његово понашање; ако желиш упознати дете, посматрај његове игре.* Монголска). Родитељи који забрањују детету да се игра са *простацима* (*Игра руку, игра простака.* Француска) постижу супротан резултат (*Лош је знак кад су деца мирна.* Италијанска). (Brodnjak, 1977; Maloux, 1970; Radić, 1989)

Искази учесника традиционалних дечјих игара о играма, које сам годинама бележио, сасвим су у складу са сваком од наведених пословица и са сваким афоризмом до кога сам дошао, а нису у противуречности ни са расправама културолога о њиховој природи и о њиховом, иначе прилично тешком, дефинисању: *Игра је људска и хумана зато што проширује скалу људских слобода (када је присилна, она престаје да буде игра).* (Илић, 1974, стр.127)

ИГРА И РАЗВОЈ

Младунци дивљих и питомих животиња радо се играју унутар своје врсте. Јагње или јаре, теле или прасе, маче или кученце посебно уживају у игри са дететом; оно их привлачи више него одрасле особе, а и оне њега. Такође, свако дете више привлаче деца него одрасли. Нека чудесна природна потреба у служби развоја покреће младунце да иду једно ка другом и уводи их у међусобну игру, а биолошки потенцијал младунаца развија се преко игре упоредо са њиховим духовним потенцијалом.

Дете почиње игру покретањем прстију и додиривањем делова свога тела. Касније се игра још и звечком, ако је има, па крпицама и крпама око себе, а када почне да пузи, настоји да додиривањем и превртањем почне игру са свим предметима до којих допузи. Када стане на ноге, не пипа више свој нос, уши, ноге, другу руку, већ се увелико игра са својом браћом и сестрама и са ширим кругом деце из родбине и комшилука. Дете-играчка престаје да је играчка,

почиње да говори и да се игра са укућанима и предметима у кући, памти, опипава, одмерава, завлачи прсте, сакрива се и све чешће љути своје заштитнике. Жељно игре, тражи непознате предмете и другу децу са којима ће настављати игру, и почиње да се *дружи* са мачком, псом, јагањцима, живином. Само или са децом, игра се свим што му дође до руке: прашином и струготиним, иверјем, комадићима дрвета, каменчићима, крхотинама грнчарије, шишарицама, цвећем и биљкама уопште, биљним плодовима, окласцима кукуруза, земљом и блатом, песком, водом, чак ватром. Ако од окласака направи *бунар*, то је једно од његових првих великих стваралачких *чуда*, које ће брзо да заборави правећи нова *чуда* од зрневља, махуна, главица сунцокрета, лејке, тикве. Развој иде врло брзо: диви се разиграном телету, игри облака, шарама које мраз прави на прозорима, шара прстом по замагљеним прозорима, отвара пуполке цветова, јаше дедин штап или стабљику сунцокрета, гура точак који му је деда направио од савијеног прута или зарђали обруч од расушеног бурета које је нашло у шупи, и трчи за њим босо по прабини или по ливади, уз велику цику. Истовремено подражава родитеље, укућане, ближе и даље рођаке, комшије, наставнике, остале. У току игре дете је, у машти, на летећем ћилиму изнад света и истовремено је усред света: бити као тата, као мама, као брат, као учитељ, као Марко Краљевић из дединих прича. Игра се у соби, шупи, плевњи, дворишту, на улици, по ливадама, на снегу, на путу, на низбрдици, и уз вирове, потоке, реку. Свака прилика за игру је нови изазов за интелигенцију и нарастајућу снагу детета. Игра тражи брзо и јасно споразумевање, па му је она истовремено и ефикасна говорна вежба. Дете почиње да се игра са забрањеним и опасним, плаши жабе на реци, тражи птичја гнезда по дрвећу, кришом улази у туђе воћњаке, винограде и баште, упушта се у туче и жестоко тражи своје место међу вршњацима. Тако постепено *постаје мушко* или *женско*, бирајући друштво и игре свога пола. Са шест или седам година, када постане способно за лакше домаће послове, све ређе добија прилику за игру. У току одрастања радо се враћа игри када је пастир, или када киша и снег прекину радове у пољу, или о празницима и свечаностима. После заснивања породице, ако је пастир, наставља пастирске игре, а као родитељ и укућанин по дужности се игра са децом коју штити и негује. Ретко се дешава да се игра одрасла особа док дуго чека у воденици, на путу или на пијаци, уколико се том приликом не забавља причањем, свирањем, певањем, резбарењем или пијуцкањем. О празницима домаћин и домаћица изводе низ обредних радњи од којих неке сасвим личе на игру и које они доживљавају као игру. Таквих радњи је највише код божићних обичаја, поготово на Бадњи дан, али и на Ђурђевдан. На свадбама и

у другим свечаним приликама, одрасли играју, певају и криче уз музику, и усред опште радости, полутрезни или пијани, претерују у шалама, па подсећају на разуздану и разиграну децу, коју игра ослобађа крутости и горчине. Многи имућнији сељаци и богатији варошани, али и *модерни* родитељи, обично оштро намећу својој деци, без обзира на њихову природу, *успешне* обрасце понашања, па их тако ометају у игри, развоју и социјализацији, и постижу нежељени резултат.

ЗНАЧАЈ ИГРЕ

Без игре нема нормалног телесног и духовног развоја. Висока мотивација и максимум слободе су њене основне одлике. Потреба за игром највећа је у раном детињству, када је готово једнако важна као и храна, али је важна и у току читавог периода одрастања, и у неком виду готово до старости. Игра једнако усређује и сиромашне и богате. Најсиромашнија деца, којима је игра најчешће једина доступна срећа, играју се на најприроднији начин и најуспешнија су у њој; она уместо туге, кукања и плакања сакупљају у игри зрнца среће, и обезбеђују себи, упркос свему, срећно детињство, које је изузетно важно за *уметност* преживљавања. Свако младо биће повезује се кроз игру са светом и почиње у њему да *осећа* себе и своје димензије, тежину, чула, делове тела и тело у целини, духовне одлике и духовну целовитост, и своју брзину реаговања, а преко опасних игара (љуљања, јахања, клизања, туче) упознаје страх и сопствене границе. Играјући се, оно усваја *правила и законе* окружење баш онако како их усваја и свако друго живо биће, пре свега емоцијама. Из игре у игру оно се навикава на простор и себе у њему, на сопствену тежину, дебљину, висину, виткост, издржљивост. Постепено уочава своју различитост у односу на оне са којима се игра, и добија све јаснију слику о својој снази, упорности, храбрости, издржљивости, спретности, досетљивости, промишљености. При том уочава како на игру, и на другарство без кога она не може, утичу поштовање правила и договора, поштење и непоштење, правичност и неправичност, праштање и непраштање, радост и кукњава, заштитнички однос према слабијима, пркос, тврдоглавост, срдитост, уображеност, сујета, па настоји да се прилагођава игри и групи дајући тако свој допринос не само игри и другарству већ и свом угледу међу децом. Дете се кроз игру отвара према свету: упознаје околину, предмете, биљке и животиње, метеоролошко и астрономско време, природне законе, и све то уграђује у своју моторику, навике, вештине, животне потребе, па тако ствара добру основу за свој опстанак. Упознаје стварни камен,

стварно дрво, стварног човека, стварну ситуацију, а ослобађа се напетости, страха, горчине, несигурности, малодушности. У току игре нагонско и социјално се приближавају равнотежи, и захваљујући њој почиње срдачан другарски однос међу децом. Онај ко се размеће и намеће, ко задиркује, пркоси, омета игру, не прихвата пораз у игри или се срди, ма какав социјални положај имао и ма колико јак био, излази из игре. Пошто не може сам да се игра, а жељан је игре, убрзо се поправља, прилагођава и враћа друговима и топлини коју му пружа другарство у игри. У току сваке игре долази до кошкања, трвења, *трења*; па свако помало одступа од својих жеља и прилагођава се већини. Она има чудесно дејство: истовремено је размена срдачности, памети, знања, вештина, али је и вежба за развој духа и тела. Дете у игри уочава своје предности и ограничења и спонтано стиче истрајност, смелост, самопоуздање, предузимљивост, такмичарски дух, телесну и духовну виталност, трпеливост, поштовање различитости, личну сигурност и социјалну културу уопште. Игра је *лепак* за дружење и врло јако утиче на развој социјалне културе. Одрасли посматрају игру деце са стране и процењују њихове будуће карактере и судбине: ко ће међу њима бити успешан а ко неуспешан, ко надређен а ко подређен, ко ће чинити добро, а ко ће можда радо чинити зло, па их опомињу, усмеравају и после игре им дају покоји савет.

Сазревајући, деца бирају све теже игре како би што боље показала своју довитљивост, знање и вештину, што игру приближава спорту, уметности, али и раду. Игра проналази у изузетно надареном детету пут ка спорту или уметности, а у сваком детету пут ка његовом будућем занимању. У току игре руке детета се навикавају на камен, дрво, земљу, воду, блато, снег, на разноврсне реквизите и радње, а родитељи преко ње, постепено и уз његово уживање, навикавају дете на користан рад. Игра, на најбољи начин и на време, упознаје дете са његовим способностима, алаткама и материјалима, и тако у њему припрема човека способног да искуство стечено у игри користи у раду.

УЧЕСНИЦИ О ПРИРОДИ ИГРЕ

Игра је велика радост и велика потреба деце (*Имáло² је у селó више децá. Сабéремо се за игру́ насрéd-село код Лéку Иги́ћа. Игрáли смо се највише до пóлазак у оснóвну шкóлу, после рéтко. Стíгнеши ли за рáботу, нéма више игра́ње, него само кад су прáзници или*

² Сви дијалекатски текстови су акцентовани. Акценат је експираторни и означено је само његово место.

свадбе. Зоран Мадић, 1963, Јел.³ *Детé кад сам билá, срце ми тражи игру.* Дој. *Били смо четирес деца на појате у Сирманицу кадá сам билá детé, и свá се играмо. Цело село како да је било горе. Гос. Играње само, друго задовољство неје имало.* Верица Стефановић, 1931, Пс) и прилика за њихово надметање (*Свé сам могла и увек сам билá прва у свé. Сас мушки се утркујем и ја прва. На маму личим.* Душица Стевановић, 1943, Пир. *Несъм⁴ се подавала ни у игру, ни у оро, ни у рáботу: да си у мушкарци мушко, ако си жéнско, и да си жéнско у - жéнско.* Верица Станковић, 1941, Соп), па је грех ометати их у игри (*Кад се деца заиграју, никој да њим се не меша у игру, грé је.* Томислав Костадиновић, 1938, Пир). До десетак година деца оба пола се играју заједно, а касније обично се играју одвојено (*С мушкарци несмо играле никакву игру да ни преваре. Кутáмо се девојчице посебно, мушки посебно.* Грана Стевановић, 1946, Гос. *С мушка деца се несмо играле до петнајес године, а после петнајес године почнемо да се играмо заједно жандар-лопов или жмурку, и кријемо се по гробље.* Вера Илић, 1936, Пир). Велики број деце, осим када су сасвим мала, нема прилику за игру, чак ни за учење: чувају стоку, носе ручак на њиву, а девојчице припремају ручак, преду, плету или везу (*Док стигнеш да можеш, одма рáбота: да носиш ручк на њиву, да идеш са-стоку, да идеш на њиву на рáботу. Нема млого време за игру.* Милија Тодоров, 1951, Д-ГД. *Несмо имали време за игру.* ДД. *Ти си с јáгништа, с коњи, с овице, говéда, на њиве. Неје имало време детé да излезне да се игра. Трчимо да се згрéвамо кадá смо са-стоку, а лáдно време.* Тица Тодоровић, 1933, ЦД. *Несмо имали време да се играмо, ако смо деца малечка.* Верица Стефановић, 1931, Пс. *Жéнска деца са-стоку, плéтење и вéзење уз овице, нема игра за њи.* Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ). А ако се ипак упусте у игру и забораве на задужења, онда добију батине (*Само се ти играј, али че дојде довечер баиштá ти па че ти покаже!* Персида Васић, 1924, Пир). Најбоље се играју пастири, и то када је мален ризик да стока направи штету (*Горá, има курјаци, па се не збирамо по млого деца кадá смо са-стоку, него по једно-двé се играмо. А и кадá су повиише овице, нече заједно да седу, да пасу.* Пловда Петровић, 1936, Дој. *Играли смо се млого игре, и рáзличите игре. Највише кадá искáрамо стоку да пасемо у приватне шуме, свá говéда заједно, у Задéље, Ђитку, Тутéрин дол, Дáшков дол, Цигансће парасине, Крљéвац, Пóсрана плóча, Руговац, Шумје, Лéије. Тражимо кудé има ливáдица да се мож играмо, а морузете да су далéко.* Божидар Стефановић, 1937, Брц). Строги родитељи не дају деци прилику за игру (*Мáма везé или плетé и пéва нам, мéни и*

³ Иза сваког примера наведена је ознака насеља из кога је казивач.

⁴ Полуглас је означен са њ.

сестри. Лепо је певала. И прича нам. За лутке ништа. Готвење дечје не. Само седимо, градска деца из средњи стаљеж. Персида Васић, 1924, Пир). Каткада се учини детету да ће бекство од куће бити пријатна игра (*Кад сам бил дете, па ме оставе при моју бабу-Рајну Димитрину да ме чува. А она стара, једва оди. Ја побегнем, па отидем до крс на Манојлицу, па се укачим на крсат како на коња, седнем. И тек сам седел како на коња неколко саата док ме несу нашили. Мило ми било тек да седим. И пројде бабичка из Грчеви, види ме, и каже на бабу да дојде да ме одведе. А баба-Рајна премрела од стра.* Александар Вељић, 1939, Чин). У току игре деца се задиркују (*Срдља - прдља.* Снежана Јовановић, 1948, Цер), а понеко хоће и да подвали (*Ја се несъм давала, правду сам волела и држала. Ако сам женска страна, ми смо се равњали. Имала сам сестру од тетку и брата од тетку. И подиру ме, кажу: -Стани да се поздравимо! И ја станем. А њему круше турили у торбу с књиће, и запрљају се књиће. Па прво све изби, па и мене, а ја това несъм направила.* Рајна Станковић, 1938, ТД). Када дође до повреде у игри, игра се одмах прекида и сви помажу повређеном (*Једнога погоди шиљак од клису у чело и сви притрчамо, или некој падне од лабаво врзану љуљашку.* Емилија Станковић, 1935, Пир). У опасним играма понеко и страда (*Давид и Денко, брајћа, возили се, деца, низ дупе низ Мазну лиску. Вода ишла, а испод Скок. И тај Давид орати на брата Денка: -Бате, немој да идеш близа до скокат, че се олансиш, че паднеш! А овја: -Да ми изедеш какво се не јед! Нагалати га. И Денко се отклизне и падне, и на место остане мртав. И Давид, не да побегне дома, него према Сњков камик. И заока одозгоре: -Тате, бата се оланси!* Гојко Јовановић, 1956, Зс). Највећи број деце, поготово женска, своје укључивање у рад одраслих доживљава као игру (*Дете се сува да работи све што работе стари. Оче и да месе, и да готве, све да работе женска деца.* Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са). Они који су се у детињству добро дружили и често играли поштују се касније као најближи род. Сујета, иначе ретка појава у традиционалној култури, почиње да квари игру на почетку пубертета, када понеки родитељи свим средствима гурају своју испред остале деце (*Постанемо као браћа и сестре ми који смо се у детињство заједно играли и другували. Ја сам бил сиромá кад сам имал једанест године. Другови с који сам се играл, а били су имућни, почеше да се одвајају од нас сиромáшни. И један од њи ми рече: -Шта ћеш ти са нама да се дружиш кад немаш ни леба да једеш! И престадеше с нас да се друже.* Миодраг Петковић, 1947, Пир. *Сујета почне од шести разред основну школу.* Симеон Милошевић, 1943, Б-МБњ). Ретка су деца која се не играју (*Унучето срце не тегљи да се игра. Седне и гледа како се играју друга деца и толко му је доста од игру.* Јал. ВЈ. *Дошло крај свет: жене воде*

пцѣта по Кѣј, а децѣта њим, које љму децѣ, седу уз компјутер по цѣл дѣн. Жтѣ у лицѣ, наочаре нѣсе, не једѣ њим се, не познѣву си ни најближњу роду. Пн).

ТЕРЕНСКИ ЗАПИСИ О ИГРАЊУ И РАЗНИМ ИГРАМА

Детѣ си игру тражи. Пиротска (Златковић, 1988)

Кад сам бил детѣ, играли смо се цапкаш-педаш, куткутанђеле-жмурка, труло магаре, зу, та, клис, гоњеш-јурѣње, чулка, лопта крпењача, цацорѣ-кѣнци, на жичку, прерипување, возѣње коралију од тикву, возѣње обруч (од буре), бацање камик од рамо, бацање мотку удаљ, рипање удаљ, рипање увис, свинђу. А зими: правѣње снѣшка, грудвање; возѣње на бѣб, на скије, на шљичуге, на шашће, на цац са-сламу, на дупе, лесичје коло. Синиша Марковић, 1952, ВЛк. Игре у Топли Дол су биле жмуриш, свинђа, мачка, врндало, чигра, педање с тојађе, прерипушка. И жмурку смо се играли. Рипамо по плѣвње, штале, кутамо се у јасли, тамо се тражимо. То је билá наша прва игра. А после клиса и мачка. По маалѣ се играмо. Обашка се играју девојчице. Радивоје Мадих, 1933, ТД. Игре и забаве овчарше кад чувају стоку су биле: педање тојагу, претрсање⁵ на тојагу, бијење чуљу, рипање с тојагу, рипање без тојагу удаљ и из мѣсто, рипање из залет, рипање увис, прерипување (једн чуци, а остали га прерипују), бијење зр; бијење кайш; пресавијање руку до лакат, борѣње, љуљање на љуљу од ланци или на кључ, скијање на скије, санкање на санке, одѣње на штале, прајење ђалије, крећетала, ђаволчичи, ложиче, чуркала, качамилће, кудѣље, ројалће, чавчази, вретѣна, сукала, јелѣнчета, вериђе, котловарѣ, прачѣ, трубу од леску, пиштаљу од врбу, правѣње свирале (дудук, цовару), примѣ за тичичи; сукање конопци од липу, чучумига, свинђа; дама у три, у шѣс, у девет или дванајес; свирѣње у дудук и у цовару, а понѣкој је знао да свири и у гајде. Овам су боравили млого ајдучи с векове и од њи су остале вештине за игру, за препади. Козари, овчари, говедари, кад падне мрак, па по вечеру, причамо приче од царѣве, попѣве, Цигани, слуге, газде, и од све врсте животиње. Играмо се разне загонѣтке: погађање ствари, људи, животиње на првѣо слѣво, као данашњи квиз. Миодраг Дадић, 1937, ТД. Играли смо запљувување, павит, клецкање у коцку, клецкање, титрање, тепање ладѣжи, клису, свинђу, на магаре. Слађана Станојевић, 1957, Пок. Играли смо у Бериловци: цилит, сипкање, свинђа, чула, жмурка, гоњеш, шуга, клис, труло магаре, жандар-

⁵ Звучна предњѣзична африката означѣна је латиничним словом S.

лóпов, нéка бíје, кьшъци, кликери, пóдела зéмље, надврљување, надрипување (из мéсто или из зáлет), гацање перáшће, чушкапа, на љуљашку, врљање кáмик оди рáмо, драње, правéње рúпе, зу, нéбо. Поједине íгре су билé само мúшке или жéнске, а нéке смо играли заједно. Жéнске íгре íду уз пéсму и рíтмичко понáвљање одрéђених пóкрета или кóрака, а мúшке су више рáтоборне, понéкад и грúбе. Пóстари су тражили да се íгра сипкање, цилít, свíнћа, чула, чуш-капа. Нéшто смо измишља́ли и додава́ли сáми. До шкóлу смо се играли, још мálечка деца́, жмúрку, гоњéш, шúгу, жáндар-лóпов, кликери и љуљање. Кад смо пошли́ у шкóлу, играли смо партизанско кóло, певање, гоњéш, шúгу, кликери. Учítељ је бранил да íграмо кликери. Жéнска се íграју с нас до једанáјес гóдине, а после не. Божидар Стефановић, 1937, Брц. Íгре у Сóпот у мојé врéме: тóп у стéну, свíнћа, клис на мáчку, клис на рúпу, магáре, чуља, педање, цилкање, бéбљак, пúлове, кашък. Вукашин Пејчић, 1922, Соп. Кашъци су само жéнска игра. Жéнске и мúшке íгре су кутање, клис и мáчка, одузíмање зéмље, кáмикат уз површи́ну воде, смъкни ба́бе пáвит да рíпамо, а мúшке су чула, свíнћа, педање, цилитање. Томислав Стојановић, 1940, Соп. Играли смо се жмúрку, клису, свинћу, педање, стурáли смо јаја од птице из гнэзда, ватање свítкавци у шибицу, возíли смо сáнће на нагрéјану трáву кудé је стрмо, у Кош надóле. Јéли смо јаја само од сóјке и ћоса. Овчáри, да се загрéјемо, íграмо клису, свíнћу. Јéли смо дóбар жир од бúку. Кад краднемо во́ће, понесéмо ца́кови од бра́шно. Кудé су појáте, имáло је млóго убаве трéшње, дúдови, крушке, вíшње, орéси. Србислав Петровић, 1955, Ру. Свá деца́ у нáшу малу́, нíсмо се одвајали мúшка и жéнска. Заједно смо играли клису, свíнћу. Милица Манчић, 1934, Рг. Играли смо се нéбо, íзмеђу две вáтре, íде мáца поред тéбе, жмúрке, кликери, магáре, íграмо жéнски и мушки. Јéдан се савíје, па га прескóчиш, па се ти савíјеш, па тéбе прескáчу. Каја Панчић Миленковић, 1958, Рг. Играли смо се на пúт и на ливáде кад се окóсе, и на чешмú, тáм кудé је Стúбал и úлазак у селó. И тáм посмáтрамо живóтињице у вóду. Сédнем на једну́ тојагу и спуштам се низ ливáдугу. Штом се окóси, пóчнемо да íдемо бóси да не цéпимо опънци́ти, деца́. Íграмо се: вáчамо препéруђе, íграмо лóпту, чулу, гéцу (гацамо кочíчку од прáскову), свíнћа, жмúрка. Пóстари мóмци и девóјће íду на седéнћу, а ни на спање. За мушкáрци и девóјчице заједничке íгре су билé ћíру-гúсу, глúви телефóн, возéње на тојађе, жмúрка. У Пíрот смо се нáјвише играли жмúрку, жáндар-лóпов, глúви телефóн, возéње на шљíчуђе, снéшко бéлић. (Јордан Андоновић, 1949, Пл, Пир). Билá сам бóлна и ба́ба ми кúпи лúтку од картóн. И íграм се у пéсак, и тáм заборáвим лúтку. Прекó-ноч пáдне ћíша, свíје се картóн и поквáри се лúтка. Само тóва пáмтим да су ми купíли у детíнство на каквó сам се зарáдувала. Ба́ба је кој знаје

колко оскудила да ми донесе туја картонску лутку. На Велигден у целу маалу загодим кашџци и после идем по кашџцити од кућу на кућу. (Гордана Манић, 1948, Сук). Мушка и женска деца играмо се заједно, док не завршимо четри разреда основну школу, клису, жмурку, чуљу, јеребичас, зу, провирање, вагончичи, дамбу, дувало, а свинћу несмо играли. И љуљање играмо заједно, али када смо поголеми. Девочице играју правење лутће, готвење, титрање, прерипување конопац, бацање по два каменчића увис с једну руку, или по три с обе руке. Мушки се играју надрипување из место и из залет, шикање, ципкање, гацање с лопту од длаку. Работа голема, несмо имали много време за играње. (Часлав Ристић, 1945, Рас). У Бериловско ливађе се играмо. Понекој ишчепи прс, а ја му га вржем и наместим. Другари ми накрадну грозје и награде ме. Код Божу лепа крушка. Играмо се као бајаги жандар-лопов за жене које су там наседале по авлије, а ми беремо од ту крушку, турамо у пазуке и побегнемо. Малине има код чика-Бошка. У баба-Дарин малињак се испосакривамо и назобемо. Милка Станичка имаше убаву крушку, па и од њу беремо. Како бш че се играју деца зависи од двориште. Ми шесторо галамимо, досадимо мајци, не може да нас трпи, па каже: -Направили сте воловодицу у авлију! Отидемо у Тодорћине или код Љиље Челебонове. С Челебонови врата у врата. Баба-Бека, Љиљина баба и Љиљина мајка Гина су нам излазиле у сусрет. Играмо се код њи, голем сајван, згодно за игру, а и да се не скитају деца. Мушки играју кликере, свинћу, клису, чулу, крпењачу, све у том дворишту, кад је лепо време. Клису смо играли и мушко и женско, а свинћу само мушки. Бериловсће ливаде, големо пространство, играмо дувало или крпењачу. Другарство големо. Има долапи, има и купус. Силазим у Ценар у бунар. Узимам из градинете лис од купус да пијем воду из Ценар, бунар десет метара дубок. Тамо огроман дуд, крсат је там и колиба исплетена од лозиње. У Бериловсће ливаде војска је вежбала. Чегрталке им као митраљеци да пуцају кр-кр-кр. Сељаци истерују ђубре, сваки куп ђубре бункер. Играмо се војску. Нашарани ћишири, ко бомбе. Играмо се борене, клецкање, гоњеш, возимо обруч. Јовица Петровић, 1936, Пир. Ја сам из Нишку улицу. Само смо се по улицу клис играли, несмо имали место за играње. (Александар Живковић, 1937, Пир). Увечер се скупимо девојчице и играмо се *иде мајка с кола двора, иде маца поред тебе* и друго. Горња мала је до Персиду, а навам је Долња мала. Поделимо се и играмо се. И посвађамо се: ако смо бољи, они ни подирају. Грубе игре само мушки се играју. На Нишаву с Тијабарци се карамо. Предвече је више сунце на нашу страну, па дојду да се играју, купу и сунчају на нашу страну. Терамо их: -Идете си на ваше! И они прједу на њину страну. Санкање и прзалье су биле на ову страну од Кеј, на нашу страну. Оклизнем се

на Кéј и одлетím прáво у Нишáву, а апри́л мéсец, лáдна Нишáва. На Брáнка Мéчку баштá ме спáси. Пóсле сам свé билá болешлáва од тóва давéње. Марија Петковић, 1938, Пир. Ўлица Војводе Стéпе, натáм све њíве, бáште. Игрáле смо се жмúрке по ливáде. Мí сиромáшна децá, па нам мáјће изнесú кришће намáзане с мáz и áлеву папрíку, а íграмо се сас другáрице из богáте куће које једú кришће намáзане с мéд и пúтер, па ни онé дадú да поједéмо њíнете кришће, а ни њим дадéмо да поједú нáшете. Љиљана Мијалковић, 1938, Пир. Словéначка ўлица, Гóрња и Дóлња малá, пуно децá. Игрáли смо клíсу, трúлу кобíлу, пливáли смо. Свé íгре на Кéј нáјчесто. Мúшки и жéнски све íгре íграмо. Олгица Петковић, 1938, Пир. У грáд на ўлицу клíсу смо игрáли. Група, íдемо на Сárлах, врлáмо кáмење одозгóре. По двé нéдеље вáшар, па глéдамо каквó íма, али нéмамо пáре. Кадá замíне вáшар, остáне амбáлажа, па се íграмо с њу. На Нишáву гњúримо, плíвамо, кúпемо се, бáцамо кáмење у вóду. Бáцамо кáменчићи плóснати над сáму вóду, да удáрају у водúту, да одрíпују и пак да удáрају, па кој мóже нáјвише да му кáмен отскóчи од водúту. Миодраг Петковић, 1947, Пир. Цéл дьн сам се игрáл код Крс. До пешес-гóдине у кошúљу смо лéти. Били смо петнáјес децá у нáшу порóдичну зáдругу. Бíл сам сас јáганци пре пóдне, или с óвце, а попóдне с говéда. До нáшу кућу ливáде. Лóпту смо правíли: од чарáпу, напуни се с крпе и длáку, крпењáча. Војска у барáку, дúго. Свé избúшене стéне поред нас, тунéли. Ми децá íдемо у тунéли, а војнiци нас јúре. Са стрáне тунéли затвóрени и бусíрано. Нáјвише смо се игрáли свíнћу, клíсу и шикáње између Љúберађу и Горчíнци. Радисав Величковић, 1942, Б-Го. Нáјвише смо се игрáли клíс, дáму и лоптú крпењáчу. Децá несú знáла лúтке, нити су имáла матерíјал, нити су мáјке умéле да им напрáве. Пúстош, сиротíња, а имáли смо дóста дóбру стоку. Милисав Здравковић, 1923, Б-ЦЈ. Нáјвише смо се игрáли клíс, бáбу, свíнћу, чúлку. Мирóљуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ. Íграмо свíнћу, ципкáње, зú, нéбо, дáмба, бáбице (кашбци), тúпице, жмúрка, цилít или клíс. 2003, Митровић, 1937, П-Дл. Íма íгре кучíћи, мéта, клíса, свíнка, чилкáње с тојáгу, правéње сóјчило. Гаврило Д. Андрејић, 1930, П-Лш.

РЕДОСЛЕД ДЕЧЈИХ ИГАРА ОД РАНОГ ДЕТИЊСТВА ДО ОДРАСТАЊА

Ђиру-гúсу (гúсу-гúсу, пóпе). Клацкáње на колéна. Пíју-квац (пíју квак). Лúтка правéње. Бебетíја се íграмо. Игрáње с íловачу. Домаћице се íграмо. Готвéње и гостува́ње. Кућница од кáмење правéње. Пóгреб. Свáдба. Прошéвина. Запрáшкување. Мочáње у прашíну. Бунáр. Бројéње. Врлáње кáмење и грáнчице у вóду.

Писање с кáмик. Вузгање низ траву. Деца и одрасли. Ватање свитће. Окање углас (одјек). Качење у дрвја. Гњездало. Вадeње свила из тича јајца. Цртање на пeсак. Рáсовача с тиквино сeме (клóпка). Ватање тичи. Пувало (дувало, мејур). Тиква. Тиква возeње (количка оди тикву). Тиква-дуња. Тиква - лeјка. Тиквичe. Чичк. Цáцорђе. Змај. Шушумига (слeпа баба, слeпи јарац, слeпи јарци). Трчање. Трчање на претичање (трчање на прeтич, утркување). Колање. Марширање. Водeње празни оглавници. Возeње на тојађе. Глума. Возeње обрuch (возeње кóло од шину, возeње обрuch од буре, возeње кóло, возeње тóчак од бандаш, возeње кóло од жицу, возeње кóло од дебeл прут, тóчак). Крчак (кркача, крка). Надгáчување. Жмурка (жмичка, жмуриш, запљувување, запљувушка, запљувак, плувач, препљушка, кутање, куташка, куташ, кутeш, кутeж, укуташ, кутутанђеле, кутање мотка). Шушумига (чучумига, чучумигало, чучумита, чучумиж, заври-козица, слeпи јарци, тражење, ћорава баба, слeпа баба, жмурка (сac врзани óчи), (ћоро-ћоро, шуга). Чáвуж, чáвужје, чáвуш). Скривање прeдмети. Жандар-лóпов. Те-та (та). Између две ватре. Лóпта од длаку. Лóпта од зид (врљање лóптице). Борeње. Рипање преко трупови. Цилкање плóчицу преко реку. Учитељ. Учитељица. Читање и прeслишување. Ђачко ослобођење.

Игре основаца: Плeтење. Натплитање. Вeзење. Прeдење. Сновање на ћеремиду. Градина садeње. Фризура правeње. Ткање дeтињско. Чување јаганци преко лeто (чување јаганци у виноград). Гацање перашће (перашће, перашка). Шишарће (шашарће). Игра с дугмићи (дугмићи, пулове, играње на пуље). Ђарeње. Ђарeње кашћи. Кашћи по мушћи (цар за ћарeње). Ђарeње пáре. Стаклeнци. Кликери. Ђарeње кликери. Кликери на рупу. Кликери-цацорка. Цáцорђе. Титре (титрушће, тите, титрање, тупице, потупњаци, куткутанђел, кшћи, кшшови, кашћи, бабице, бапка, кашк, коцка, кочина, круна, титрење с кашћи, царeви, кeкe). На слóво, на слóво. Глyви телефон. Игра с коньц. Играње у школу. Круг вртимо окол појас. Клецање нeбо (шкóлица, шкóлка). Нeбо без ћеремиду (само се рипа, рипање нeбо, скакање нeбо, рипање у коцке, шкóлица, рипање шкóлица). Пáвит (павит, конóпац, конóпче, коланчe, лáстрeж, лáстиш, прескакало, прерипување преко конóпац, прерипување преко пáвит). Гоњeш. Провирање. Јелeчкине-барјáчкине (јелeчине-барјáчине), барјáчкиње, арјáчћи на барјáчћи, брљeчина-брљeчина). Пролáзите, пролáзите (пролáзете, пролáзете). Иде мајка с кóла двóра (иде мајка с кóлом двóра, иде мајка с кóлодвóра). Иде маца поред тeбе (чувај, мачко, рeп). Кóларићу пáнићу. Иде баба лyта. Ринге, ринге рáја. Цáре, цáре, колико је сáти? Не лyти се, чóвече. Зу-зу (зър, зу, зyјка, зyцко, бьз). Преликување (маскирање). Клецање на једну нóгу (клецање пут).

Кайш. Бијење с кайш. Подизање тојаге. Бацање увис. Крпењача. Прерипушка (прерипување, прескакање, прескачање, прескачаљћа, чучање, прескок, преко леђа). Преципкување (ципкање). Рипање из место (преципкување уштрапачћи, преципкување из место, рипање уштрапачћи, рипање уштрапачћи, скачање из место, скок уштрапачћи, скок из место). Рипање из залет (рипање из прескок, скок из залет). Рипање с тојаге. Рипање увис. Трчање попреко. Ђије (дигаље, штакле, штакле, штркле). Трчање сас штале. Трчање сас цаќ. Качење једн на другога. Прескакање магаре. Дуго магаре. Прескачање с тојагу. Качење уз конопац. Стојање на-руће (свеча). Одење на-руће. Колут напред, колут назад. Камчек уз површину воду. Авијонче. Прачка. Чигра (врндало, бибе, конус, тровкало). Клопка. Канап да преноси звук.

Игре после почетка пубертета: Пушкало. Олалије правење. Крошње плетење. Трнје плетење. Крештало (кречетало, крећетало). Кола правење. Расовача с дрвени точкови. Бицикла оди дрво. Писови од врбу. Свиркало оди врбу (правење свиркала). Пиштугальћа правење (правење пиштаљћа, правење пиштугальћа, свиркала). Труба правење. Рог за свирку. Дудук правење. Гајде правење. Цигуље правење. Гусле. Надрипување. Прерипување из залет. Натврљување с камење. Врљање камик од рамо. Краца у игру. Клиса (клиска, кљиска, клис, цилит). Клис и мачка. Мачке. Мачка. Мета. Топ. Свинћа (свинка, свинћа, свиња). Шарена тојага. Чуља (чула, чулка, чуља, чуљка). Сипање, сипкање тојаге, цапкање, цапкавица, цапкаш-педаш, цитка, циткање. Орање с тојагу. Драње (драњешка, дрњеш, дрњешка). Ципкање (ципа, копље, бацање копље). Отимање земља (освајање територије). Цилит (цилитање, цилиткање, циткање, жилит, вличкање). Паде брус (брус паде насред село). Магаре. Труло магаре (магаре, трула кобила, јеребичас). Муле. Јашење. Нека бије, нека бије. Обарање рука до лак. Вител. Фудбал на мали голови. Фудбал (вубал, лопта). Мачување. Сабља. Лук и стрела. Буздован. Цудо. Хокџ. Бијење. Прерипување с мотку преко реку. Утркување с коњи. Фота (на белџи). Фигура. Преоблачење. Камила. Љуљање. Врзување момчетија за церику. Овс пуцање. Оче-нече (Очу-нечу). Оро. Кладење. Опклада (превара). Шибце. Круна или писмо. Дамба. Карте. Шах. Слагалица. Бзикање (бз). Пушење. Пиши, пиши петнајес. Тријес шес, тријес шес. Додолице. Ораси на купу гађамо на Божих. Оратњица (олалија). Појање и играње. Свирење. Препување (препојување). Спустање девојчице низ ограду.

Деца и вода: Вировчичи пиштење (пиштење вирови). Коралија (возење коралије). Чамац. Воденице. Купање. Пливање. Гњурање. Јурење под воду. Цилкање плочицу преко реку.

Деца и снег: Сликување на снег. Снег једење. Лисице коло. Клизање. Вузаља (прзаља). Шљичуђе (шличуђе, шличуге, сличуђе, сличуге, сличће). Козји кожув за клизање. Спустање сас цац сламу. Санкање. Сане правeње (санће правeње). Вoз. Скије.

ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДЕЧЈЕ ИГРЕ ПО УЗРАСТУ, ВРСТАМА И МЕСТИМА ИЗВОЂЕЊА

Прве игре са дететом, које је већ почело да хода, праћене су певањем, веселом мимиком и покретима који воде његову пажњу. Најпре га цупкају и певају му цупкалице (*Клацкају га на колéна и поју му Тодоре. П-Ве*) и, истовремено или нешто касније, играју са њим *ђиру гусу (Играли смо се ђиру гусу сас шаће сас деца, и на крај кажемо лит-лит-лит. Кс. Б-ЦЈ)* или га чупкају (*Мечка пасé овéс тук-там, тук-там. Тм*). У другој или трећој години, па и нешто касније, *варају га* и усмеравају на размишљање и повезивање (*Шалција старц: лéми паницу с вóду на таван нади нас, па ни одједнуш усипе. Друг-пút мерипше си штáпат да погóди на које мéсто смо га пипнули и бајаги погóди, а онó му унуката кришом показује. Рс*).

Игре подражавања

Дете најпре почиње да подражава животиње око себе (*Ја мислим како гусћете пливају у Висóчицу, че пливам и ја. Улéзо у вóду и почé се давим. Д-Бћ*). Постоји и игра *нију квац*, којом најмлађа деца радо подражавају квочку која води пилиће (Дој. Вој. Пир) и игра *мédвед*, којом подражавају ход медведа (*Играмо и сунамо ко мédвед. Пир*). Деца убрзо почну да подражавају укућане и то обично траје до школског узраста. Готово да нема женске особе која у детињству није правила лутке, обично једну и то женску, а ређе више лутака, међу којима има и мушких. Каткада праве у облику лутке свакога од укућана. Ако је више лутака, оне добијају имена, а ако је једна, обично добија мајкино име или име вољене сестре. Праве их уз помоћ старијих девојчица, као и уз мајчину и бабину помоћ, од крпа какве се нађу, од вуне, шишарица, окласка, кукурузне свиле, и угљеном или руменилом од траве цртају им очи, обрве, нос и уста, и најчешће су без ногу. Љуска од ораха може да буде капа мушкој лутки. Ако мајка шије и има довољно времена, онда она облачи лутку као девојчицу, а мушкој лутки шије панталоне. Лутке облаче према особи чије су јој име дали. Лутку-бебу купају, преповијају, доје, хране, умирују или грде да не плаче, љуљају је и успављују као мајка бебу. Лутка спава поред главе

девојчице у кори од тикве или у кутији. Купљене лутке су биле реткост чак и у имућнијим градским породицама. (*Лутке старије сестре направе. Пóвише жéнсће лутће. Од дебéле крпе. Билá је бедá до лéле. Сáмо од крпе. На мушко кáпа, на жéнску лутку марáма. Нóге нéмају. Имају óчи, нóс, úста. Давáла сам њим íмена по сестре. Као дóјим лутку, а не рáним љу. Спí у кутију до мéне, не мóже под јастьк. И марáма за лутку.* Јованка Васић, 1932, Рос. *Желéла сам да бóдем као мојá мáјка: где она стóпне, ту и јá стóпнем.* Милица Манчић, 1936, Рг). Девојчице у једној игри представљају нежан однос мајке и ћерке (*Играмо се по двóриште мáјћа и чéрка.* Дој), а у другој игри деца уносе у игру насиље из своје куће (*Брáт од једнóу мојóу другáрицу, старији од мене трí гóдине, био је зáо, а и она. Он ми држí рúке, а њóј нарéди да ме гребé по рúке.* Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв).

Готово без изузетка у читавој испитиваној области девојчице предшколског узраста играју се *готвéње*, припрему оброка: месе хлеб, питу, колаче и готове разна јела од исечених биљака. Хлеб и пита су од блата, ретко од кришом узетог теста, а јела су у посудама од крхотина керамике или у одбаченим посудама. Припреми се као бајаги огњиште, изводи се као бајаги кување, поставља се трпеза и као бајаги се једе, а виљушка је трн. Или се позивају *гости* па се једе са њима, или у истом дворишту, на два његова краја, кувају две *домаћице*, па се позивају у госте, или позивају као бајаги куму, као бајаги тетку. (*Прво готвéње: мáнце прáвимо од траволáци, лéб и колáчи од блáто, оди глíну, па га шáрамо сас трн. На две мéста гóтвимо, па се óкамо на ручьк: -Дóде, дóјди да рúчамо! Кадá чувамо óвце, па од јáгоде прáвимо пíту на једбн голém и млóго рáван кáмен: лís од јáгоду, па у њéга јáгода, па преко њу још једбн лís. Вéсело је билó и свé је билó мило. Даринка Станков, 1949, Д-Ву. Мáјћа ми даде брáшно, мéсим лéб. Или ми отћíне од тéсто и кáже ми: - Месí, сíне! Земљéни сýдови, ливáдско зéље, прáвим чóрбе. Слíве за компóт, прáвимо ћисалицу. У двóриште óгањ накладéмо, огњиште направимо. Шéрпе, котлетíја. А кадá смо пóвише, на две мéста вáримó јéло и мéсимо, па се óкамо, зовéмо се сас ракíју у гóсти. И кадá сéднемо, као бајаги једéмо, кúсамо.* Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк).

Дечју свадбу праве девојчице предшколског узраста, са мушком децом или без њих. Варијанте ове игре су врло велике, зависно од традиције, која има јак утицај на њу. Зависно од броја деце, поделе мањи или већи број улога (невеста, младожења, кум и кума, старојко и старојка, свекар и свекрва, деда и баба, девер, барјактар). Када је мало деце, само праве невесту и младожењу и евентуално још и кума и куму. Притом девојчице играју све улоге или укључе само једног дечка да буде младожења. Тамо где је

велики број деце, све мушке улоге добијају дечаци. Невесту ките велом, цвећем, украсном хартијом, а младожења обично има само нову капу. Свака жели да је невеста. Кума доноси погачу са гранчицом на којој су јабуке. Барјактар носи барјак са звончићем. Свира дечја музика (*дудук, чешаљ*) или им старији човек свира на правом инструменту. Невесту носе у окићеној столици или је возе у колицима, а понегде младе воде на спавање (рабацијска кола, кутак у шупи) и *сутрадан* воде невесту на-воду и она *крићава* укућане лепим именима. (*Свадбу су се играле девојчице од пет до седам године. Цела голема група деца у селу прави свадбу: невеста и младожења, свекар и свекрва, кум и кумица, стари сват, деда и баба, барјактар. Зоран Мадић, 1963, Јел. Свадбу че правимо, ако дојде мушко да се игра с нас. Кажемо му: -Ајде, са че те женимо за туја девојку. Тека мора да буде. Мораш за невесту! Одредимо кој че је кум, која кумица. И потписују се на венчање. А један чита као поп. И после као бајаги легну невеста и младожења. И после водимо невесту на-воду на Врело. Наталија Влатковић, 1944, Бе. Свадбу правимо, наћитимо ћитће, на једна свира, две играју, у сватови смо. Једну замрежимо, она је невеста. А младожењу немамо, неје било мушко дете у нашу малу. Винка Живковић, 1941, К-ЈИ. Играмо се, правимо свадбу. Одредимо кој је дете че буде невеста а кој је младожења. И с белу крпу направимо вал за невесту, и идемо, правимо смеј на стари. Видосава Величковић, 1947, Б-Ал).*

Слика 1 Дечија свадба 1942/43. године, Берилоvsка капија, Пирот
Picture 1 Children's Wedding 1942/43, Berilovska Kapija, Pirot

Сахрана је честа дечја игра. Деца *изводе* сахрану мртве животиње (мачета, врапца, голуба, мрава) или одрасле особе (која је скоро сахрањена, или је врло стара, или је мрзе), понекад *праве* и гроб свог драгог покојника како би плакала за њим, а дешава се да једно дете легне као мртво, па плачу за њим, пале му свеће и постављају крст (*Правимо сáрану, íграмо се, жáлимо не́кога који је умрл или који је жив. Побíјемо крс у пéсак, направимо грóб, запáлимо свéче, víкамо. А мај́ћа ми ни појúри: -Де́ца, каквó пáлите свéче на живи лúди? И свé растури.* Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк. *Прајмо грóбље на пла́чемо за ба́бу, за де́ду, за умрли. Свéче запáлене, угóтвено јéло.* Смиља Минчић, 1924, Соп. *Сахра́њујемо свéкра и свекр́ву у пéсак: крста́ча, свéће од клéчке, не́ма ва́тра. И пла́чемо: -Моја́ свекр́во, моја́ затвóрена врата́! Свекр́ва као жéнско, а свéкар као мúшка лúтка. Или убíјемо мра́ва на га сахра́нимо и кúкамо: -Мра́вко, мравко́!* Милица Манчић, 1934, Рг. *Правимо по́греб, сáрану. Једна́ легне, умрла́, обóри се. И ми пáлимо свéче, víкамо.* Смиља Веселиновић, 1935, Пс).

Мала деца оба пола пишају у дебелу праšину или сипају воду у донешену земљу, па затим обрађују блато, *праве црепуље* (Б-МБњ). Ако се одраслија деца играју поред жена које праве црепуље, узимају тесто иловаче коју су оне угазиле, па од њега праве фигуре људи и животиња (Дој. Брл). Дечаци подражавају очеве прављењем кућа од камења. (*И ни́је не́што да правимо као што правe родитељи.* Борис Спасов, 1941, Д-КВ). Други дечаци вуку празне повоце подражавајући очеве како са запрегом иду да превозе дрва, сено или брашно. (*Сабéремо се мúшка деца́, узнемо празни оглавници́ од говéда. Сва́ки као во́ди својé кра́ве: јед́н те́ра сéно, дру́ги дрва, тре́ћи поишл с празна ко́ла. Товá је билá моја́ прва игра́ коју сам запамти́л.* Милија Тодоров, 1951, Д-ГД). Понеко дете, дрско али даровито, подражава неке смешне или непријатне старије особе и тако увесељава не само децу већ и одрасле. (*Деца́, глúмимо деду-Рíсту, баксу́за. Стáрци́ти ни глéдају и смејú се.* Милија Тодоров, 1951, Д-ГД). Ученици прваци почну да подражавају учитеља и учитељицу, а даровитији почну и да их замењују (*Јá сам оди најмалечко билá учитељица, када́ сам пошла́ у шко́лу. Плéк што је на кошáру, па на њéга пи́шемо ко на таблу.* Евдокија Стојанов, 1948, Д-Сн. *Игра́ле смо се шко́лу и ја́ сам волéла да сам учитељица, и поста́ла сам учитељица, и пре него што смо пошлé у шко́лу. Испíтујем ко шта íма заса́ђено у ба́шти, ко чу́ва свилену бубу, коли́ко лиши́ћа тре́ба за свилену бубу, у ко́је дрво се бéре лиши́ће за свилену бубу. Рачу́н смо вежбáли.* Вера Илић, 1936, Пир. *Имаше једна́ игра́ за прваци́: тријесшес, тријес шес, заборавила сам у. Гос).*

Учење женских ручних радова као увођење у рад, за девојчицу врло привлачна игра да буде иста као мајка, почиње врло рано, у

најбољем случају још у петој или шестој години. Најпре се учи плетење, затим предење, а касније и *сновање на ћеремиду*, везење и штрикање. Млади прсти и велика заинтересованост олакшавају учење. (*Плетење сам научила на шес-седам године, пред школу, а и предење сам после научила, али несъм прела*. Негица Ташић, 1953, Чин. *Предење сам рано научила, а после плетење. То ме више интересовало*. Милица Манчић, 1934, Рг. *Малко, малко, па дованем дрвене игле, плетем, учим се сама. Када смо биле пастури, па смо се натплитале с једну. Целе чарапе исплетемо за дън. А с онуја другуту када смо, прерипујемо слогове и какво однесемо текво донесемо, неплетено*. Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са. *Везла сам кад сам била дете малечко*. Евдокија Стојанов, 1948, Д-Сн. *Ја сам штрикерка самоук, само сам како дете гледала и тек сам научила*. Јованка Васић, 1932, Рос. *Плетење учимо кад појдемо у школу. Мајка покаже и ја исплетем коланче. После исплетем прслук за бебу. Брзо сам свикла. Гледамо и ткање, како ткају, памтимо све*. Весна Вељковић, 1942, Б-Вј, Кс. *Како растемо, тражимо да учимо плетење, ткање. Деца се као играмо да плетемо до првог разреда, а после се учимо истин да плетемо и ткајемо*. Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв. *Сновемо на ћеремиду по дужину. На ћеремиду ретко, а мотамо конџ на размак, па попречно турамо конџ по конџ и ткајемо га с виљушку, сабивамо како с тупицу кад се ткаје ћилим. Тек се сас игру уносимо у ткање и после очемо да ткајемо ћилими кад малко поодрастемо*. Душица Стевановић, 1943, Пир). Као занимљиву игру девојчице успешно савладавају и друге женске радове (*Намотујем вој косу, као папилотне дрвја. Врзујем крпе на дрвцета. Ја сам њим правила фризуре*. Видосава Јовановић, 1937, Вој).

Природна средина као суиграч

Деца се дубоко везују за природу и најлепше се играју у њој. На планинском врху моћни дурбин моћно проширује видик и животни круг, па тако постаје најдража играчка једној групи деце читавог лета (*Магла на Голџми стол. Кад излезнемо горе на једно равниште, има бунари горе. И итом је лоше време, стоку искарујемо у Голџми стол, нема пакош. И имаше чича-Милџнко, па имаше дурбин, донџ из рат, па га молимо: -Чича-Милџнко, дај да гледамо, па че ти чувамо овце! И по цел дън гледамо с дурбин. Од Голџми стол се виде касерине у Пирот, сас дурбин*. Милева Ставрић, 1911, Б-Ки).

Вода привлачи децу. Чим проходају, иду ка чесми, потоку, бари, реци. Прскају се водом, гацају по њој и по блату, затварају пут води која истиче из локви после кише (*Играмо се пиштење*

вировчичи по цел дѣн и с мѡкре нѡђе се вѣртамо дѡм. ВЛк. Д-Мо. Д-Пп. Прати дете да донесе воду. И ја се изнада да донесе. А оно си там ништи вировчичи по това. 1998, Дој). Мала градска деца у току читавог лета не одвајају се од Нишаве (Седим поред Нишаву сам или с другаре и вѣлам камење у воду, а и они вѣљају. Тека смо се играли, малечка градска деца. А имаше млого камење, још неје бил уреден Кејат на нашу страну, а около све баште. Донесе Нишава камење, грање, тињу, то су ни биле играчке. Па када дојде вашир, ми сви саберемо паре и купимо малечку корпицу која не пропушта воду, па вој намѣстимо јарбол, пустимо љу низ воду и гледамо како плива и удаљава се. Миодраг Петковић, 1947, Пир). Нешто одраслија деца праве воденицу на потоку (Воденице правимо на сваки поток: две ракле, осовина, шашке као пераја, издела се. Јордан Андоновић, 1949, Пл, Пир) и од старије деце уче како да бацају каменчић уз површину широке и мирне водене површине (Бацамо камчек уз површину воде, пљоснат и мален, да одринује. Удара у површину и прави траг. И што дуже да лети. Играмо се и мушки и женски. Томислав Стојановић, 1940, Соп). Старији и храбрији праве чамац (Суву врбу најдемо, па у вѣр с њу пливамо. ТД). Деца која расту поред река рано науче да пливају, да се гњурају и гоне по води, да хватају водене змије, ракове и рибе, па им река дође као једна велика играчка коју добро познају и умеју да избегну замке које им она прави. (Јуримо се под воду, пливамо, ронимо. Кад те увати, ти гониш. Томислав Стојановић, 1940, Соп. И мушка и женска деца, сви смо се гњурали у Јовин вѣр. Ђулица Јонић, 1950, Брл).

Дани снега су највећа радост, нуде им највеселије и најразноврсније игре. Снег им је играчка, и предео под снегом такође. Најмлађи легну да се сликају на снегу, да виде дужину, ширину и облик свога трага (Сликување: легнемо на снег и раширимо нође и руђе. Д-Мо). Старија деца играју Лисичо коло у коме су, у току веселог гоњења и кружења, правила, ако их има, сасвим споредна ствар. Весело једу снег не плашећи се за здравље (Једемо снег чим падне. ВРж) и обликују снешка, дајући му изглед смешног човека, са шерпом уместо капе, са паприком уместо носа, са метлом испод мишице, како се кад досете да искористе средства која су им при руци. (Направимо снешка. Паприка нос, шерпа капа. Д-Мо). Снег је мекан, па се леди, па разлеђује; повремено је врло висок цепац, а повремено се своди на бела острвца на оголеној земљи, тако да су свако зимско јутро и сваки зимски дан нова и другачија играчка. Деца наводе воду на пут, ливаду или падину како би имала што дужу стазу за клизање, на којој се клизају шљичугама од дашчица и плеха, од повезаних делова кукурузног стабла, у старој обући или просто на тур (Сипујемо воду низ пут да се заледи,

на да се клизамо или санкамо. А низ Гурђину ливаду спуштали смо се лети низ траву. Ђорђе Петров, 1950, Д-Сн. Кад напáда голém снég, билá је вузáља. На саонице су се возила само помалечка деца до четрнајес године. Омладинци су се возили сас слíчће, дьшчице колко за нóгу, оспрéd издубене да не бéгају прсти. Избуше се напред и насáд и вржу с врце. Увржу се ноћете да стоју чврсто. То су радели само најсмелији, а дешавало је се да покрше и нóје и рúће. Зорица Костић, 1957, Тм. Сличуге смо правили од шáшиће, од стáбло од морузу од чвóр до чвóр. У фрóнт се играмо сáме. Опáшемо се, држимо се једна за другу и једна по другу, како се држимо, спуштамо се низ лéd. И деси се да се све изврнемо одједнуш. Славка Панајотовић, 1943, Гњ. Кад се залéди окопнели снég, спуштамо се од Милáна до Дóлђе сред-селó. Санкамо се, клизамо се, које на слíчуге, које на џáк слáму. Томислав Стојановић, 1940, Соп. За дýпе џáк слáма и спуштам се низ Пољáну. Снежана Јовановић, 1948, Цер. Кад се замрзне длáката на кóзји кожув, клиза се млóго úбаво. И ја сам се текá клизала. Драгица Павлов-Крстић, 1958, Д-Ви. Вóзимо се крз селó на сáнће, деца. Спуштамо се од Мáргарет до Ржáнци. Онó лéd, а ми опуштамо водúту да течé преко пúтат, па да се залéди да је úбаво за санкáње. Прédвечер се овчарé прибирају. Јá имао поголемé сáнће, а деда-Нóвча не чује што му óкам да се склóни. И сас сáнће ударí у ноћете деду-Нóвчу бши до коритата. Пóсле побéго и сакрí се у сóбу под крéвет. Јован Мадић, 1953, Пк). Санкање је свако спуштање низ снег било којим средством које клизи (Врљáк, па смо се спуштáле на снég низ дьску и на џáк, а санкáле смо се и на сáнће. Добринка Мадић, 1924, Дој. Санкáли смо се с козáрсће сáне, онé тесне, згóдне за спуштáње. А спуштáли смо се на снég низ падíну, кадá је клизаво на козињáвку, цргу или покрóвац од коњá. Спира Манић, 1951, СГл. Нájвише сам волéла санкáње на самáр, сэднемо по двé. Али се деси да се самáр пободé и ми се прету́римо. Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв). Дешава се при санкању или клизању да се са краће оштре падине изненада сиђе право у трњак или реку (Сас сáне се вóзимо на нízбрдицу и с ноћете се задржáвамо колко мóжемо, али се деси да слетíмо с њи у реку́ту. Томислав Васић, 1932, Рос). Коришћене су и запрежне саонице у комбинацији са дугим даскама или тарабама (Волóвсће сáнће úзнемо. Ставимо дýгу дáску на њи или тáрабе, једно пóпреко. Сви се упрéгнемо да и извучéмо, а после се спуштамо. И како се спуштамо, испáдамо, превр́тамо се, и нéма пóвреда. Па отíдемо прáво у Сéлиште. Дара Станков, 1949, Д-Ву). На вóзу, опасним санкама од дугих дасака спушта се и по десетак старије и храбрије дече (Напрáје нам родитељи дл́ће сáнће од дл́ће дб́сће, кáжемо га вóз, па насéдамо по десетíна једбн пóзад дрúгога и спуштамо се по снég преко њíве с големí слóгове. Кад се заврне, превр́не се, па ти

побије нође и сáнђе се распа́дну. Ђорђе Петров, 1950, Д-Сн). У неким селима није било санкања; све су падине опасне, а нема заравни (*Несмо́ има́ли по́годна ме́ста за санка́ње, мло́го стр́мо код нас, али смо се скија́ли*. Борис Спасов, 1941, Д-КВ), а у другим санкали су се само мушкарци (*Же́нске се несú санка́ле, а му́шки су се санка́ли или скија́ли*. Милисав Здравковић, 1923, Б-ЦЈ). Скије, још чешће њихова примитивна имитација, коришћене су у свим селима према граници, што је позитиван утицај стално присутне војске на традицију, поготово на сточаре (*Церóве скије. Скија се óткачи и ја на једну́ скију слéзо. Два шта́па између но́ге*. Ђорђе Петров, 1950, Д-Сн. *Сас скије од та́рабе сам ишбл преко Селиште у Трнски Одоровци у шко́лу. Било́ је по́вреде. Скије с канáп држ́им, без шта́пове. Ако́ иде óпасно, окр́енем се по́преко и онó не́че да иде, заустáвим се. Ако́ је канáп, ја кома́ндујем на скије; ако су шта́пови, скије ми кома́ндују*. Борис Спасов, 1941, Д-КВ. *Сас ко́зе кад смо ишли́, скија́ли смо се. Најдемо криво́ дрво́ ма́ло задигнуто, скóро два ме́тра, било́ од кво дрво. Јáсен је најбо́љи, и буковина. И с ренде́ одоздо́. Сре́дње де́бље, да мо́гу да заковéм. Шеву́љиш сас скијете где је послóжно, две тоја́ге. Где је низбрдно, тоја́га наза́д да не би потькну́л напред да па́днем с гла́ву*. Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ. *Најдем по́годно дрво́ које́ је подв́ијено напред. Напред да је каи́ш или расова́то дрво, да мо́ж да за́пне нога́та. Једна́ или две тоја́ге за скија́ње. Скијете ту́рим у реку́ту да се залéде, да б́уду ма́зне када́ се скија́м*. Миодраг Дадић, 1937, ГД). У тим селима скијале су се и девојке и жене (*Скија́ње, несб́м се плаши́ла. Ни́је си најдемо криво́ дрво, разви́јено, које́ одговáра, напра́вимо па́р. Криво́ дрво́ призéмак, тврдо́ за разбивáње. На шеву́љице слéзнемо у село́ низ чепеља́ци. Низ какви́ смо се само чепеља́ци спушта́ли! Чепеља́к је кад је óстра страна́, косина́. На скије́ сам оди́ла*. Добринка Мадић, 1924, Дој. *Скије́ сам ма́ло вози́ла. Држ́им тоја́гу с чучуми́гу позади́ дупе́ и во́зим се*. Даринка Станков, 1949, Д-Ву). Лисичје коло је једина игра на снегу која има каква-таква правила, која се каткад поштују а каткад не (*Напра́вимо кру́г на сне́г па трчи́мо по њéга. Ли́ја у ве́ликом кру́гу. Радијално се распоре́де. И ма́ли кру́гови око́ло у који́ стоји́мо. И пе́вамо: -Ли́јо, ли́јо, ја сам ти у ко́ло! Она́ нас ју́ри и кога́ ухва́ти, он че́ је ли́ја. Кад те ухва́ти, ти ка́жеш: -Ја́ несб́м ли́ја! И кој не́је рекбл, он ли́ја. Или се бро́јимо. Ко́ло је ве́лико да мо́гу да утрча́вају. У исто́ време́ више́ њих утрча́ва. Кога́ доди́рне, он је ли́ја*. Божана Симоновић, 1952, Дој. *Лисиче́ ко́ло играмо на сне́г. Утб́пкамо кру́г и утб́пкамо га по́пречно са две́ ста́зе, па доби́јемо че́три четврти́не. Играмо се два́ до де́сет, ко́лко нас има́. Трчи́мо око́ло, пра́вимо кру́г, а трчи́мо и по́преко, да побéгнемо од то́га који́ нас го́ни. Не-сме́ да се га́зи сне́г, а кој залети́ у сне́г, он испáда, рачуна́ му се грешка*. Томислав Стојановић, 1940, Соп).

Камен, песак и земља такође су им играчке. Деца, она најмања, запрашују се пепелом, земљом, прашином, трином (*Запрашкамо се с прашину, деца. И то нам је исто била игра.* Томислав Стојановић, 1945, Соп), а после купања у реци дечаци праве рупе пишањем кроз слој песка (*Купемо се у Нишаву голи, па излезнемо мокри и легнемо на песак и натурамо песак на стомак, на патку, и попишамо се. Кој протера мокраћу кроз песак, победник је, а кој не протера, губи.* Божидар Стефановић, 1937, Брц). Деца уживају да бацају каменчиће и камење и да посматрају њихово котрљање на низбрдици (*Играли смо се врљање ситно камење од венџу.* Радивоје Мадих, 1933, ТД), да цртају на песку и пишу каменом на камену (*Покре рекуту цртамо на пескату која какво умеје: човека, пиле, цвеће у саксију, птичице као цвеве. Има си кога писување почне да интересује штом прооди, па пишемо у Калуђерицу на плочете с камик.* Добринка Мадих, 1924, Дој) и да разбијају и поново састављају камене плочице или ћерамиду (*Ћерамиду разбијемо, па слагам.* Борис Спасов, 1941, Д-КВ. *Разбијемо ћерамиду па у састављамо, као сад слагалице.* Симеон Милошевић, 1943, Б-ВБњ).

Живи свет им је такође играчка. Велики број игара везан је за биљке, као и за њихове плодове и делове. Млади кидају делове цвета биљке хоћу-нећу, а нуцају и лист липе или дуда, или зрна овса (*Пуцам да видим да ли ме воли или не воли.* Пир). Девојчице се играју зрнцима кукуруза и пасуља (*Кликери неје имало.* Б-Лс), од маслачка праве ланчиће и огрлицу (*Од маслач огрлицу туримо на шиију, носимо у.* Верица Стефановић, 1931, Пс. Брл. Бе. Пир), од траве плету капу (Д-Бу), од маховине или подбела праве лутке (*Маовину зберемо, правимо лутће, текá по цел дьн.* Мирка Јовановић, 1930, Бс. Гос), играју се латицама беле раде и булке (*Белуту раду ћинемо једно по једно: за момче, за живот и друго. И булће текá ћинемо. Текá прајимо дечица, играмо се.* Марија Микова, 1926, Д-ДК), врховима трстике (*Вр на трску зовемо мачка, с њу смо се играли.* Д-КВ), окласцима и стаблом кукуруза (*Од какалшиће правимо бунар, а од шиику од стаблото гусле.* Гос. Сук. Бла. Д-Мо. *На какалшику се забодé перо на шиири део и баџи се увис. И пада као хеликоптер.* К-Кл). Од суве стабљике велике боце или чешљике праве трубу (Д-КВ) или чегртаљку (Брл), гађају се, шалећи се, чичком (Брл), клизају се преко лета низ оштре падине преко загрејане, суве и тврде траве (*Када се на жегуту усџа биволското челó у Циганче, вузгамо се право надóле.* Вој). Од тикве праве разноврсне играчке: испразне је, па јој направе уста, нос, очи и косу, и унутра ставе свећу (*Тикву тврдокорку испразнимо, па усечемо уста, нос, очи и туримо одозгоре свилу као косу. А унутра запалимо свеће и туј тикву туримо на раскрсницу преко-ноч, плашимо народ. Друго задовољство неје имало.* Верица Стефановић, 1931, Пс), или

је не празне, већ јој направе осовину и од ње праве точак, *колица* (*Тиква сас тврду кору, не празни се. Направим њој осовину од дрво и гурам ју с две дрвја, трчим по њу.* Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк. Об. Изв), или направе котлиће како би девојчица на обрамици доносила воду (Брл). Такође, и од разних облика плодова лејке праве разне играчке (*Има тикве ајдуци с дугу дршку и тунће с кратку дршку. С ајдуци се играмо једне игре, а са тунће друге.* Мирољуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ). Игра одраслих дечака-пастира је прелажење са врха једне младе букве на другу, трећу и даље, а игра девојчица је брање цвећа по ливадама или неговање цвећа у башти. Сва деца радо милују домаће животиње, поготово младунце и у игри се сасвим сроде са њима (*Кутрэнце, умилъато. Играмо се с њега. Игра се с нас ко дете.* Дој. *Беге, и јарето че трчи по тебе.* Пет. *Чување јангаци преко лето у виноград, убава игра и занимација.* Драган Николић, 1933, Пир. *Свиња од сто и педесет кила дигне ногу када је мазим. Пилиће волим: садим квочке и радујем се када се изведу.* Вера Илић, 1936, Пир). Успављују кокошку или пиле (*Турини му главу под крило, љуљаш га, појеш му и оно се усти. И када га оставиш, текá спи пет минута или повише.* Јелен Стаменовић, 1930, Брл), сакупљају птичја јаја и хватају птице (*Направимо примке од конску длаку, па вејемо за гранчице. Оно снег. Ми баџимо трошке од леб. И наватају се жлтарке, понекад и врапци. После и печемо.* Наталија Влатковић, 1944, Бе); хватају лептире, гундеље, бубу златку, жабе, гуштере, па и змије; пецају рибе; свирају јежу да би играо (*Видимо ли јежа, збирајемо се, па му тропамо и он игра. Текá правимо када видимо терáјежа. Обрта се, врти се. И пуштимо га. У калту га туримо, и раступимо се. И тропамо, а он се обрта, оди, игра.* Милева Ставрић, 1913, Б-Ки); певају пужу да би пустио рогове, истерују сушцу из рупе наливањем воде у њу, стављају запаљену свећу на оклоп корњаче да би им осветљавала виноград у коме краду грожђе; сакупљају попце, скакавце, свице и друге инсекте у шибице и друге кутије; говоре буба-мари да им покаже пут (*Калелице /Малелице /Покажи ми пут /Куде че се женим! Кад се играмо с калину-малину, текá вој причамо.* Славка Панајотовић, 1943, Гњ). Деца су у непрекидној веселој игри са живим светом и са природном средином у целини.

Игре предшколске деце

Игре мале деце са играчкама су најчешће без посебних правила. Играју се надуваном свињском бешиком, лоптом од слеплене длаке, лоптом крпењачом, чигром, *вуждалом*; обручем или тиквом, које гурају стаблом сунцокрета, трчећи за њима; лејкама разних облика, тољагом за спуштање на низбрдици и свим

предметима који им у датом тренутку постану играчке. Лоптица од крпа или слепљене длаке, иначе мала и лака, коришћена је за различите игре: бацају је из леве руке у десну и обрнуто, бацају је увис па хватају истом или другом руком, бацају је једно другом у руке (*Врљање лоптице. Направимо две лоптице од крпе и врљамо њи. Бóја неје важна. Врљим с једну руку, а дочекујем с другу, и све текá.* Смиљана Јованов, 1937, Д-Мо, Д-Пп). *Вуждало*, а понегде га кажу и врндало, то је дрвена плочица повезана тако канапом да може да се затеже обртањем, а затим да се сама обрће у супротном правцу производећи карактеристичан звук (*Врндало је круг од буюкову кору или дрво, што тање да је. Избуше се две рупе симетрично, одаљене једна од другу. Па провучеш канап са једне стране, па у другу рупу на другу страну, и спојиш канапат. И чвор се направи на крајат куде се вржу. Растегнеш канапат с палци, вртиш, и оно се умотује канапат, уплетé га, уплита се. Кад се уплетé, отесаш. И сад обрнуто радиш. И дуго траји игра. Друго врндало: круг, само једна рупа строго на средину. Окреће се као чигра. Дрвена плоча са рупу и шиљасто дрво. Дашичица на средину, одозгор итрчи део. Миодраг Дадић, 1937, ТД. Вуждало је од левтицу од петнајес-двајес сантима, врзано на врцу. Горе је рупа, а доле су рупице, или се прогоре. И кад га вртиш, оно вужди.* Јордан Андоновић, 1949, Пл. Пир). *Чигра* им је најзанимљивија, поготово када имају на располагању ледену или неку другу сасвим равну површину, али она тражи вештију руку, па траже помоћ старијег брата или сестре (*Бијемо бибетија по ледат, кад се заледи реката. Често смо се играли. Намота се канап на бибе, и ударимо га, и по петнајес минута се врти.* Георги Васов, 1933, Д-Сн. *Чигра* је као висак. На шири део има жлеб, па се омота канап везан за дрво. Кад повучеш, крене чигруту. И она, ако не падне, он у удара као сас бич с тија канап на исту страну на коју се обрча и појачава у све док не падне. На равну да је - на лед, на равну даску, на астал. Миодраг Дадић, 1937, ТД. *Врндало на лед. Одоздоле с главу закован јексер, и бичало. Кад га шибнеш на ледат, оно се врти, врти, врти.* Љиљана Николић, 1934, Кс. *Столар на струг направи од клн врндало за деца и тури му потков; шуногла од цокуле убаво се нацентери да боље и трајно ради. Победник си ако ти се врндало утамани: престанеш да га удараш, а оно се обрча много време. Чигра иде и по косину.* Томислав Стојановић, 1940, Соп). Омиљена играчка деце у дворишту или на улици била је обрuch (од дебелог прута, бурета, бицикла, точка, жице) (*Од буре обрuch или слично, па га управљамо сас руку или дрво, најбоље сас савијену жицу, па трчимо по њега и оно се обрча.* Ђорђе Петров, 1950, Д-Сн. *Од буре точак или бандаш од бициклу, или од жицу коло. Једноме тата лимар, направил му точак од лим, најбољи точак беше његов. И узнемо жицу или с куку,*

и он се ваља а ми трчи́мо по њега. Александар Малиновић, 1945, Пир).

Прве самосталне игре претшколске деце у дворишту и на улици су пре свега одмеравање снаге, без правила: играње војника (*Војничће пушиће правимо од бѹку и јавор.* ТД), марширање, навукување (*Сецамо се кој кога че потрѓне*), претицање у трчању (*После ме онé бију што сам и претекла.* Дој), поскакивање на једној ноzi, скакање из места и из залета, прескакање потока, пентрање уз дрво, пентрање уз конопац, надбацивање каменчићем, надбацивање великим каменом, надбацивање тољагом, *трчање* са ногама у цаку (ВЛк), трчање штулама, дизање терета, колут (*колање*), туча. Неке од њихових игара имају извесна правила која много не обавезују играче, а често су предмет њихових сукоба. Код разбрајања при одређивању ко ће нешто да чини први, онај ко броји често гута делове текста и подешава избор. Слично је и код извођења игре *иде баба љута*, када неко дете намеће у току игре *правила* по свом нахођењу (*Игра́ле смо се иде баба љута. Брзо иде дете према дру́га деца́, маа с ру́ће и ора́ти: -Иде баба љута /Скло́ните се с пу́та /Ко се неће скло́нити /Ја ћу му но́с одгристи!* Марија Златковић, 1945, Пир) или код извођења *подизања тојаге* (*Чучи́. Поди́же тоја́гу и говори нам ко шта да ра́ди.* Радисав Величковић, 1942, Б-Го). Да би избегла сукобе, који су све чешћи са њиховим растењем, деца овог узраста почињу све чешће да играју игре које имају правила и које играју школска деца.

Игре школске деце

Деца од 8 до 11 година, односно до почетка пубертета, која су обично ученици, играју готово све игре одмеравања снаге које играју и млађа деца, али са појачаним такмичарским духом и уз већу буку. Да би се избегле подвале и боље одмерио резултат, користи се полазна линија, води се рачуна о понашању у игри и за неке од тих игара уводе се правила (*Играмо се на коња́. Први че је кој први ка́же: -Ајде, ја чу! Ти преска́чеш. Кој па́дне, он смењу́је.* Миодраг Димитријевић, 1924, Ор. *Укрстимо се и бори́мо се. У борéње највише вешти́на побéди, не́је ства́р то́лко у сна́гу. Ци́мнеш га на једну́ стра́н, па га ци́мнеш на дру́гу, и он мо́ра да па́дне, не мо́ж се упоја́нти. Три́-пути тре́бе да се бо́ре и тегáја се прогла́си побéдник.* Миодраг Дадић, 1937, ТД. *Борéње. Уко́стимо се. Једна́ рука́ њему испод ра́мена, једна́ изнад. Да га стéгнеш да јау́кне, да пре́да бо́рбу. Има и борéње сас саплитку. Ка́д се укóсти, ја́чи побéђује, а ка́д је соплитка, побéђује вéштији.* Томислав Стојановић, 1940, Соп. *За борéње је најважна снага́, да си ја́к, али је ва́жна и вешти́на. Зака́чиш му но́гу, погурнеш га и он па́дне. Има*

борење у крста и борење за каиш. Жика Крстић, 1934, Б-Лс). У овом узрасту преовлађују игре надметања у вештини, пажњи и интелигенцији и готово све имају строга правила. Једне траже више снагу него вештину (*рипање у коцке*) (*Има школице без ћеремиду, рипамо у коцке*. Тм. Рг), па их играју млађа деца. Друге једнако траже и снагу и вештину (*прескакање павита односно канапа, окретање круга око појаса, лопта у зид*) (*Павит или конопац може да прескача једна, сама врти, а може две да врту, а једна или две, па и три да рипају*. Рг. *Круг исплетен од сиров прут од врбу, крајевима му вежемо и вртимо га окол појас*. Борис Спасов, 1941, Д-КВ. *Сећам се десет начина извођења игре гуменом лоптом у зид. Играмо се наизменично до грешке. У овој игри јако је важна вештина руку, а бројање је до десет*. Емилија Станковић, 1935, Пир). *Баћке (кашџи) и прошевачка (прошевина)* траже велику спретност, уиграност и одличну пажњу (*Прошевачка је кад баћам с десну руку један каменчић увис, па по њега други с леву руку, па и ваћам, сваки с онуј руку с коју сам га баћила. Кажемо прошевачка. Или ако је с пасуљ, играмо прошевину*. Видосава Величковић, 1947, Б-Ал). Игра са канапом који преноси звук тражи појачану радозналост (*Канап, да преноси звук, играли смо се. На канап како се звук преноси, радели смо. Вежемо празне лимене кутије на крајевима*. Винка Живковић, 1941, К-ЈИ. ТД), а игра са концем и прстима, *игра с конџи*, тражи интелигенцију и спретност (*Конџи на алку. Турши шаће у алку, с прсти га преплитаи и направии трвоњ на алку, мрежицу и друго*. Смиљана Јованов, 1937, Д-Мо. Д-Пп. *С конџи се играмо сас шаће и прсти. Вртимо га текá, пелћамо га онака. Једна големá врца. На овија, па на онија прс, и напраји се мрежа. Или се напраји друго, какво си очеш*. Добринка Мадих, 1924, Дој. Јел. Бе. ДД).

Групне игре са правилима честе су у школском узрасту и најчешће су праћене песмом: пролазете, пролазете (*провирање*) (*Појемо: -Пролазите, пролазите /Последња је наша! Оне пролазе испод две које су подигле руке као капија. Чим спустимо руку, уватимо једну, било коју, и она замени, па после следећу. А ја сам у низ, у колону. Не држе се за руке*. Душица Стевановић, 1943, Пир, НМл), *коларићу панићу* (*Играли смо коларићу панићу /Плетемо се самићу /Сами себе уплићемо /Сами себе заплићемо! Певамо и играмо*. Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв. Д-Сн), *иде мајка с колодвора; јелечкиње, барјачкиње* (*Јелечкине /Барјачкине /Кож то, кој то шушка /Ја сам дивља крушка! Играмо се само девојчице, пет од једну страну, пет од другу и текá појемо*. Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк. *Ако смо десет: пет овам, пет онам. Једн наш виче: -Јелечкине, барјачкине, кога очеш?! -(Видоју)! И он презде у онуј групу. После они нас ниту и ми зовемо по име. И текá се променимо*. Божидар

Стојановић, 1918, П-Лш); прстен паде (Пир), иде маца поред тебе, каиш, лончићи (Рг. Соп), ми смо младе терзије (Сук); столице у круг и музика (Пир). Сродна им је по извођењу игра између две ватре, али њу не прате песма и музика. О неким заборављеним играма, које су играли у том узрасту, казивачи једва да знају понешто (*Комин: Пешестина саставе главе. Црвени појаси. И дојде тујк, там га држи, два метра га држи за крајат. И онија се најде...Ја се залетим...Све држи докле не заробе другога. Пита: -Пуши ли коминат? Док не падне друг. Растура се коминат и поново се праји комин.* Данко Миков, 1917, Д-Сн. *Муле: Није мушкарци смо играли највише чулу и муле. Натрпамо камење. Мулација је једн. И с помалечћи камење се наредо... Кој остане, после он мулација.* Данко Миков, 1917, Д-Сн. *Ђаволчићи: правимо ђаволчићи од сапуницу на цев. Наспоред се стварају, мушко и женско, па се целивују.* ТД. *Пет плус пет: Бију лопте од длаку од волóви.* Гаврило Д. Андрејић, 1930, П-Лш. *Топло-хладно: играли смо се топло-хладно у школу.* Б-Вв. *Кошарће: Било сирочé, па сцепљак, па га узéла. Играли смо се кошарће с њéга.* Мирјана Живковић, 1938, Зав) или се сећају само имена игре (*Цаџорће. Зав. Мачка. Рг. Где си, Јовице? Бз. Слепи катанац. Б-Вш. Баба буса. Б-Са. Колонија-ексёр. Гос. ВЛк. Лесица и кокóшка. ВЛк. Стој на мирис. ВЛк. Шибице. ВЛк. Вранине очи. Бз).*

Заједничке игре предшколске и школске деце

Све до пубертета заједничке игре деце оба пола, без обзира на узраст, јесу игре гоњења и жмурења, *рипање небо, клецање небо с ћеремиду или плóчку, титре*, собне игре, вербалне игре, игре лоптом. Многобројне игре јурења и гоњења (*јурење, гоњеши, шуга, жмурка, шушумига, жандар-лопов, та-та, ђачко ослобођење, скривање предмети и пчелá*), имају много варијаната, а немају строга правила, па више одговарају млађој деци зато што не траже много, осим трчања и нешто досетљивости, и што одговарају било ком случајном, већем или мањем, скупу деце различитог узраста (*Ђачко ослобођење: пипне те, зароби те. И ако те други слободан не пипне, стојиш. И кад те пипне слободан, одроби те. Тová смо се играли у школу.* Евдокија Стојанов, 1948, Д-Сн). *Школице* односно *рипање небо* и *клецање небо* претежно играју девојчице. Ове игре имају више варијаната по броју и распореду нацртаних поља, као и по правилима (*Школицу смо играли, само рипање, нема ћерамида или плóчка.* Грана Стевановић, 1946, Гос. *Небо или школица, играле смо се. Прво једно поље, па две, па три, па две, па једно. И идемо назад.* Божана Симоновић, 1952, Дој, Брл. *Небо рипамо, шéс коцке има. Рипам прво десну страну - један, па два, па три, па укрстим нође, па рипам лево - чéтри, пéт, шéс.* Милица Ђорђевић, 1933,

ВЛк. *Клеџка и гура плочути. Три су грешке: ако плоча легне на линију, ако нагази линију и ако станеш на обе ноће. Играју само девојчетија.* Миодраг Дадић, 1937, ТД. *Школицу када играмо, три фазе. Прва: стави плочицу и клеџка од коцку до коцку напред, па се на крај обрне на другу страну и иде напред. Друга фаза: гази од коцке до коцке и врати се жмурећи. Трећа фаза: баца назад плочу у прво, па у друго, па у треће.* Смиља Стојановић, 1945, Соп). *Титре*, а најчешће се зову још и *бапка* или *кашџи*, то је скуп игара са многобројним именима и различитим правилима, које играју, уз ретке изузетке, само девојчице. Њихова правила и начин играња могу да се мењају зависно од узраста, уиграности, прилике и жеље играча (*Титрамо се кашџи. Једн камчек и четри кашџка. У десну руку камчек а испод леву кашџи. Пуним леву руку с кашџи: прво узимам по једн, после по два, и на крај по три.* Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк. *Титру играју само девојчице с четри кашџка и један камен. Кашџк или цар. Кажемо да се играмо цареве, титру. Само десна рука, у њу четри кашџка и одозгоре камчек. Баџиш камчек љвис и док се врене ти оставиш сви кашџи на земљу. После подешаваш једн по једн на једну страну, па после на другу, и тек на све четри стране. Само је превртање. И на крај све четри узнеш док се камчек врене у руку. Кажемо титра, титре или цареве. Кашџк је цар.* Љубинка Ристић, 1949, Рас). У самом Пироту кашџи су играли само мушки (*Кашџи су мушка игра.* Персида Васић, 1924, Пир. *Мушки су се играли кашџи, а ми девојчице конопац.* Вера Богдановић, 1931, Пир). Ретка је игра *камчићи љвис*, као најпростија варијанта *титри* (*Баџање камчићи љвис може на два начина. Можеш с једну руку да баџаш два камчића и да ваташ и баџаш час једн, час друђи. Када баџаш, као кружши, да се не сударе, да се заобиђу кад једн пада, а друђи иде љвис. Може и три камчића да се баџају, али с обе руће да се баџају и дочекују час једн, час друђи, час трећи.* Љубинка Ристић, 1949, Рас).

Активна деца користе сваку прилику за игру, најбољи облик дружења. Када је киша, снег или је врло хладно, деца се играју под кровом, у соби. Обично играју *даму* (*дамбу*) или *не љути се, човече* (*Дама, сас свакога сам се такмичил. Има дама од девет, а има и дама од дванајес. Различеста зрна: бел и црн пасуљ. Или пасуљ и кукуруз, или семе од тикву.* Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ. *Однегде беше стигло картонче не љути се, човече, и почемо тој да се играмо.* Симеон Милошевић, 1943, Б-МБњ) или карте које су деца сама нацртала (Пир, Брц).

У вербалне игре спадају дечје песме (разбрајалице, метеоролошке басме, пригоднице, гатаљке, ругалице, зарицаљке, песме уз игру са животињама, песме уз обичаје), вербалне утакмице;

на слово, на слово; *тиква-дўња (појање), наша градинка родила тиквиче, брус паде, глўви телефон.*

Велики број игара лоптом може да се подели у игре бацања лопте руком и у игре ритања лопте. Лопта се прави од длаке говеда, коња, магараца и свиња, као и од одбачене вуне или од крпа. Длака се слепљује мокраћом, пепелом или расквашеном смолом од шљива, а лопта крпара се прошива концем и ставља у памучну чарапу (*Лопта је највећа радос. Душица Стевановић, 1943, Пир. Крпењача да је што мекша. Ударамо љу у зид и вамамо. Различно се баца и вама: однапред, однасад, преко рамена, али да не падне назем. Ако падне, губим. Марија Петковић, 1938, Пир. Крпењачу смо ритали без голове, без ништа, само трчимо по њу по ливадете у Барје. Или наместимо једн гол. А када поодрасто, почемо и на два-гола. Све боса и лоше облечена деца трчимо по крпењачу. Томислав Стевановић, 1938, НМл). Игра нека бије, нека бије, могла би да се сврста у игре бацања лоптом (*Нека бије, нека бије је дошла после ослобођења. Лопта је на означено место. Свако узме име оружја као своје име, или узме име ратника. Један је писар. И сви станемо изнад лопте. И писар чита, понавља: -Нека бије, нека бије, митраљез! И кој је митраљез, узима лопту и удара првога кога може. И ударени испада. Кој се плаши, бега. Окне: -Стој, ко је узео лопту? Станеш и у место мрдаш. Божидар Стефановић, 1937, Брц).**

Улазећи у пубертет, деца, поготово мушка, користе сваку прилику да истакну своју посебност и своју надмоћ над другима, макар у само једној игри. Проба пушења им је *пријемни испит* међу одрасле (*Од свилу од морузу цигаре, исто и од лајно. Натрошимо лајно у ртију од новине. Пушимо, кашљемо, пушимо. Слзе ми излазе на-очи, а ја се куражим, пушим. И пробам да се насмејем. Пир). Сеоска деца полагају испит утркујући се коњима, са старијима од себе, по опасним путевима (*Сас коњи смо се тркали кој че најбрже да стигне. Муће су патили коњити сас нас. Мирољуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ). Зујку, игру свих узраста, најчешће играју деца старијег узраста пред почетак пубертета, али и у току њега (*Зу играмо мушка и женска деца док не завршимо четврти разред основне школе. Познајем који ме је ударил по руку или по смеј. Милија Тодоров, 1951, Д-ГД. Бз играју и мушка и женска деца, и ја сам играла. Обрнеш се да видиш кој те ударил, а сви оче да те збуне па одма пруже руку и кажу бьъз. И ако не погодиш који је, поново се ти полагаши. Видосава Јовановић, 1937, Вој. Км. Играла смо се и зу. Најде се некоја рђа која удара душмансћи, па мањемо да се играмо или га отерамо ако може. Александар Малиновић, 1945, Пир).***

Одмеравање снаге и вештине у том узрасту је у свакој прилици: скаче се из места и из залета (*Од линију меримо кој колко је рипнул. ТД), прескаче се уз помоћ тољаге, скаче се преко трупаца*

и пањева (*Рипамо преко трупови кој че највише рипне. Ја сам рипала више од мушкарци.* Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са), стоји се или хода на рукама (*Затрчи се, и сагне се на шаке, и усправи ноге. И ако се задржи, колко може, толко оди. Или само стоји на-руће. Ја несъм могла.* Миодраг Дадић, 1937, ТД), баца се камен с рамена, баца се камен увис (*Кад врљам увис, прво рукуту неколко пути окренем. Кад падне камик, он пупне и овца се уплаши и врене се.* ТД), прави се колут напред (*преципување.* Д-КВ), обара рука (*обрање рука до лак.* ТД), ваља се велики камен наниже (*Ваљање камење из Виштитр прво надоле. Једамнут се текá десила несрећа.* Зоран Мадих, 1963, Јел), пењу се један на другог уз дрво (*Стане једн уз дрво, па се дрући укачи на њега, па трећи, и текá се кáче док може да издржи тија одоздоле. Иду до чéтри-пéт, али обично до три па падну.* Смиљана Јованов, 1937, Д-Мо. Д-Пп) и чак праве колут напред колут назад на дрвету (*На шљиву сам, дете основац, правила колут напред, колут назад.* Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв). Игра *труло магáре*, као сурова проба издржљивости, има много варијаната, од безазленог прескакања до суровог скакања на леђа играча, када их скочи чак и по неколико (*Труло магáре: држи га некој напред, глава између ноге. И он тебе држи. Постави се. Па скоче једн, други, трећи.* Зоран Мадих, 1963, Јел. *Јеребичас, а кáжу га и труло магáре. Играмо и мушкарци и девојчице. Кáжемо: -Ај да се играмо јеребичас. Једно дете се снаведé. Кóј се полóжи, тури руке на зéмљу, или уз камен, дрво или уза зид. Сви стоју зади њега у полукруг и сваћи покушава да га изненада ујаши. Једн га чува као бајаги, иде по полукругат час там, час овáм, и ако удари тога што покуша да га ујаши, онда се важи, и тија че лежи, он магáре. Чувар кружи, пáзи магáрето. Али превари чувáратога некој да га не удари када рипне на магáрето, текá остáне. И обично рипне једн, па после рипне још једн и остáну на магáрето, а кад рипне и трећи, онó се скљóка тија што су га ујашили.* Часлав Ристић, 1945, Рас). Прескакање је игра коју једнако играју и деца и омладина, поготово када озебну чувајући стоку (*Прерипување се играмо. Ако не паднеш ка те прерипују, победник си, а ако не побéдиш него паднеш, ти се пак снаведéш да те прерипују.* Ружица Петковић, 1930, Кс. *Прескакање: нареде се у круг, сви се снавели и ти сви прескачаш. Бóље када је у круг, нéма да трчиш натáм. Снавацáм се ја, продужаваш ти. Сваки по једн круг има право. Када прескачају, па некога јако ударе по дупе кад га прескóче.* Мирољуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ. *Длго магáре играју, па и ја се игра, ако сам жéнско. Па ме мајћа избíи и рече ми: - Играш се, да ти глéду мушкарчéта дупéто, девојћо!* Милица Јовановић, 1936, Гос. *Длго магáре је када чучу млóго једн до дрúгога, па и једн или више прескачају.* Томислав

Стојановић, 1940, Соп). Ходање на штулама (*одење с ћиће*) је такође било испит храбрости и умешности (*Мушка иду на штуле. Куде Јовинци и Лилћин луг има разљевшиште, там сас штуле газим реку. Добринка Мадић, 1924, Дој. Ђиће, штуле или штáкле, укачимо се на ђегамо на ћиће. Смиља Веселиновић, 1935, Пс. Бла. Правил сам штуле и повисоће и понисће. Повисоће од свинак, да је оптњко и чврсто. И људи са штуле прелазе реку. Гвозден Живковић, 1939, К-ЈИ. Дигаље, то су штуле. Преко воду прједемо, а и по тањи снег да закријемо трагови. Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ). Угљен на хладну плочу била је честа игра озеблих топлодолских пастира уз ватру (*Пљунем на ладну камену плочу на угленат турим на пљункуту, па га сас тиле ударим. И оно пукне. Најјаче че пукне ако је голем и ако је од храст, а од буку пукне послабо. Миодраг Дадић, 1937, ТД). Млади пастири и пастирице одмеравају свој гласа на погодним местима у планини и уживају у његовом одјеку (*Када отидем за суваре, цвркнем, оно јечи Тумба, шумата. Увати ме тај баба и каже ми: -Док не исцвркаиш ко Илинку убаво, нема те пуштим! И ја цвркам, цвркам колко могу, јечу гората и планината. Даринка Станков, 1949, Д-Ву. Окамо углас кој колко може јако. Ако је вунија од супротну страну, оно одзвња. Окам моје име Мија, а оно одзвња ја. Или окамо комунисти, а оно одзвња исти. Миодраг Дадић, 1937, ТД. Најбољи одјек је од Јеленсћи скók и од Свети-Никóлу. Отуд смо волели да окамо. Часлав Ристић, 1945, Раc).***

Игре такмичења у вештини и лукавости су ћарење, игра карата и опклада. Изводе се по одређеним правилима која се могу лукаво кршити у своју корист. Мушку децу одушевљавају предмети који се лако котрљају или бацају, па са њима *ћаре*. Код *ћарења* играч се труди да бацањем или котрљањем своје играчке погоди оно на шта циља. Ако погоди, добија погођени предмет или поене, а ако не погоди, губи своју играчку или поене. Гађа се шишарицом, заобљеним каменчићем, лоптасто заобљеним комадићем цигле, оловном куглицом, кугличним лагером, стакленцем или кликером, новчићем, а може и било којим ситним предметом. Циљ је исти или сличан предмет који припада другом играчу (шишарица, заобљен каменчић, лоптасто заобљен комадић цигле, дугме, кликер, фишек, *кашбк*, новчић). (*Ја сам градско дете, ама ништа неје имало. Најдем олово од мунџију па га ударам с палац, ама оно тешко за прс, али иде даље него стакленац или кликер. Игра се с њега исто као кликер. Дадé ми мајстор лагери, они су бољи. После излезоше стакленци, па кликери. Јовица Петровић, 1936, Пир. С кликери ћарење, Бошко је бил најбољи у свата деца на Калé. Пир. Гађамо сас стакленац. Има линија. Кој погоди, ћари му, узне му стакленац. Пир. У Ђатине млого дечишта, мушкарци. Имали су кашбци. Играју кликери, а кашбк турају. Играју на дугмиће: два до три пула улаз. И*

ми све посебно да улазимо да гледамо циркус. Љиљана Николић, 1935, Пир. Вишећи, па смо се кондали. Гађамо вишећи на ред. Потрели сас шиијрку и узнеш му. Видосава Илић, 1938, П-Врг. П-Мкр). Гађање коштица у низу, мало позната игра, има строга правила (Гацање кочичће од кјсије и праскове. Прва кочичка се усправи, да се зна почетак. Од њу натам наређају се кочичће. Гацамо с ћеремиду, цреп, камен, и то од линију која је на пет, четри или три метра од кочичћете, зависно од узраста. Прво гацамо големуту кочичку. Ако ћу погодии, носии свете кочичће. А ако удариш у средину, или од средину према крај, носии све кочичће од това место па до крај. Јордан Андоновић, 1949, Пл, Пир). Осим туцања са ускршњим јајима (тлцање с перашиће), ускршње јаје може да се добије или изгуби при гађању новчићем. Ако се новчић играча забоду у њу, он је добија заједно са новчићем, а ако је не погоди, губи новчић (Узнемо мању пару, да мање губимо. Паратребе да улету у перашику. Ако погодии, за тебе су и парат и перашика. Ако промашиши, пару оставии. Брц). Игра карата је чешћа код градске дече (Карте: веитина је да се памти које је прошло. Евдокија Стојанов, 1948, Д-Сн. Карте цртамо саме. Магаре с карте: да преко гомилу карте две усправене карте легну с горње ивице једна на другу, а да не падну. Вера Илић, 1936, Пир. Кад пада кша или кад очемо, играмо карте, табланет, не љути се, човече. Педесет и два цртамо или пишемо. Карте од цигарете мораву правимо, исечемо брџе. Александар Малиновић, 1945, Пир. Кад смо састоку, играмо даме, карте, титре, жмурку, свињћу, ципкање, клису, прескачање, прескачање преко трупови. Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са).

Опклада, иначе игра и старијих особа, честа је код дече (Кладече, опклада или превара: када се кледи, палац се лизне овака. Палац има увек, а јадац нема. Има само јадац кад се закоље кокџка. Кој први превари, опкладу добије. Не иду речи уз опкладу. Звездана Ђорђевић, 1936, Пк. Кладече је било. Јадац кажемо када преваримо. Милија Тодоров, 1951, Д-ГД. Опклада: пљуне се на палац и каже се јадац. И кад се превари, пак се каже јадац. Христина Јовановић, 1927, Гос). Игра круна или писмо блиска је играма клађења и претежно је играју дечаци (Круна или писмо, играју се мушкарци. Врљиш пару, па она падне или на круну или на писмо, па си погоди или неси. Тугомирка Влатковић, 1955, К-Ћу).

Прављење играчака је такође игра. Деца која имају жељу, машту, проналазачки дух и спретне руке, са радошћу и поносом израђују играчке не само себи већ и осталој деци, и њихова детинска мајсторија наилази на одобравање одраслих. Направе буздован (За буздован бушимо рупице за шилци и сас сећирче набивамо шилци од било које дрво. Миодраг Дадић, 1937, ТД),

расовачу с дрвени точкови (Направим расовачу с дрвени точкови и гурам у, играм се. Гвозден Живковић, 1939, К-ЈИ), пушкало (Пушкало од бџ између два колџета, окол петнајес сантима. Срж се избаци. Направе се куглице од клчишта. Набије се куглица с арбију. С друге стране лоптица исто. Кад јако притиснем и избаци куглицу, оно пукне. Брц), авионче (Направимо авионче дрвено и затворено с вратанца, а на дршку на вратанцата је мета. Момир Минчић, 1927, ДД), бицикла оди дрво (Правимо бициклу оди дрво: расовачка, рам, ручице, и низбрдо се возим. Гвозден Живковић, 1939, К-ЈИ), брзгало од цволику (Брзгало од цволику правимо. Цволика је шупља и има колџета. Зоран Панић, 1963, Гос), крећетало (Крећетала смо пражили, дељамо док стоку чувамо. Окрећеш, оно шкрипи. Крећетало, да плаши тици. ТД. Крећетало правимо, да плашимо птице у лозје или њиву. Милија Тодоров, 1951, Д-ГД), кола правѣње (Кола правимо, облице за точкове, осовина, ручице. И свезем се. Ивко Јовановић, 1938, Цер), магаре од свибу (ТД), шарена тојага (Шарена тојага: доле су редовће, насечено надлго на редове, средина је шарена тојага и горњи дел је углачан да неје грапљив за руку. Миодраг Дадић, 1937, ТД. Шарена тојага, шадро кору на коцке, или спирала. Бела је шара. Б-Лс), лук и стрелу (ТД), праћку. Деца плету од пружа или павита, да би се показала пред родитељима, корпе, па и кошнице за пчеле. Такође, израђују за своје потребе музичке инструменте: трубу, гажде, гусле, цигуљћу од шашку од морузу, свиркало од врбу, пис од врбу, пиштаљку, рог, дудук, цовару (Цовару сам правић, свирил сам, дудук исто. Радивоје Мадич, 1933, ТД).

Певање и свирање уз игру, као и само играње, такође спадају у заједничке игре предшколске и школске деце, и повремено све иде заједно, па се понекад не зна када почиње или престаје играње, а када почињу или престају певање и свирање (*Оро без музичу. Уватимо се пастіри, мушко и жѣнско и играмо оро без музичу. Свиримо и појемо ми с уста, свака: -Ми лили ли! Не прекідамо, и играмо па се на-ноће не опірамо. Смиља Веселиновић, 1935, Пс. Свирам си у уста сама и играм. Лозинка Жикић, 1944, Б-Вв. Свирамо у лис од крушку или у други лис, пастіри, и играмо. А свирамо и у фрулу. Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ. Појале смо, играле смо. Лѣпо смо појале с моју другарцицу Нѣвену. Играмо небо и она победи, и отпоја: -Падла Мара, падла Сара /Ја сам Снежу обрисала /Иш! И ја у ударі на иш. Снежана Јовановић, 1948, Цер. Учимо да свирамо гитару, као игра за нас. Миодраг Петковић, 1947, Пир. Било је препување. Поју заједно по две, које се највише зглашају: 1. Бѣло, блѣдо до зелѣно/Које че момче да појде /До која мома че седне? И исте отпевају: -Драгољуб момче че појде /До мома Марија че седне! 2. Сѣдете, моме, прѣдете /И на врата*

гледајте /Којé че момчé да појде /До којá момá че сéдне! И íсте отпéвају: -Момчé че Стéва да појде /До момá Гíла че сéдне! Даринка Станков, 1949, Д-Бу).

Игре одраслих

Дечаци у пубертету, зависно од личних склоности и могућности, бирају спортске игре, опасне игре (мачевање, љуљање, крађу, спуштање низ опасне венце и падине, тучу) или игре које траже вештину и прецизност при гађању у мету (комадићем црепа, каменом, лоптом, праћком, стрелом, ножем). Од спортских игара највише се играо фудбал, али и друге игре (*Играмо фудбал на мали гóлови од пéт до шéс стóне*. Александар Малиновић, 1945, Пир. *Играли смо фудбал на ступáла на први фебруар с Рсовчање у Рсовци. Мí, Гостушање, без опњци, у нашивани чарáнци. И побéдимо и, и пóсле смо стáлно побéцували*. Костић, 1937, Гос. *Џудо се игра на трáву, на рáвно, на ливáду. Којí се најбоље џудíрају, забáвљају ни. Обр́та се као тóчак*. Мирољуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ. *Немамо шáх, али нацртамо пóље, а зр́нца од пасуљ ознáчимо са слóва: краљ, краљíца, тóп, коњ, лауфер. Шáх сам óдлично играла*. Дафина Гигов, 1965, Д-ЈД). Мачевање је ретка игра и врло ризична игра ако је изводе необучена деца (*За мачување направимо мач од б́ку или јáвор. Од јáвор је поубав, белошáрен и лáкше се глáча. Мáчујемо се по двојíца. Има прáвила. Не смéјем да га упéрим у óчи, у úста и испод грудну кóс. Једбн направил мáч. Удари брáта ми од чичу испод обр́з и прóбуши га. Крв зауставимо с прáбицу, а настрúгомо и од каиши*. Миодраг Дадић, 1937, ТД). Љуљање има своје безазлене варијанте, које користе деца мањег узраста или играч када је сам (*Љуљање на капије, децá. И у Баитин дол на појáту, љуљам се сáм*. Милија Тодоров, 1951, Д-ГД. *Љуљаику врзúјемо у винóград на орéј, на водоравну грáну*. Пир), али и оне врло опасне (*Љуљали смо се на дрво, на појáту. Вáнем се за слп на се љуљам. На кључ смо се љуљали на нашу Гóсину појáту. У Бабунђу цéрове, буће. И зади Сметáнков вртоп. Грáнка се óткриши на јá одлетé поди мóсат у њíвете. Лáнци убíву, бóље конóнци. Двојíца стоју и љуљају те. Кој те воли, рíпне на те додржí. Добринка Мадих, 1924, Дој. *Љуљали смо се до Одају на брéс, íмаше голéм брéс, а на Гостушицу смо се љуљали на врбе. Јовáнка Стáнчина, кадá у заљуљали, почéла да óка: -Стрá ме, стрá ме! и нáдла у топíлата*. Милица Ђорђевић, 1933, ВЛк).*

Крађа је била, када је изводи група, исказивање заједништва и јуначење, каткада и потреба гладне деце (*Млóго огладнéмо у игру, а заборавили смо лéб. Договоримо се да украднемо овцу. Украдомо најбољу, којá нóси звонбц . Заклáмо ћу и пéкомо мéсо у Синóрско*

лице. Ђорђе Петров, 1950, Д-Сн. *Крали смо грóзје. Он пудáр, нóси нáочари, не вíди ни с њи. Улéзнемо тáмо. А јá сам познавáл и разликувал кудé је пловдíна, кудé бéлвина, па бéремо. Он излéзне високó над нас, али ни не вíди, него óкне како пудáр што óка: -Аха-ха-ха! нéколко пúти и отíде. И мí си набéремо. И нáше лóзје је на тúја стрáну, али чýк у брэг, дáлеко ми од игрúту.* Јовица Петровић, 1936, Пир).

Од игара гађања у мету најчешће се користи праћка код свих узраста, али су најбољи резултати код одраслијих дечака (*Бíрамо каквó гáцамо с прáчку: голém кáмик, дрво, пáњ или грм. Стрáнице на прáчку су од врце или канáп, а у средíну је седлó од кóжу у којé тúрамо кáмик с којí че гáцамо. Кадá је седлó од кóжу, óнда јáче удáра, а кадá је од гúмицу, прецízније удáра јер се нишиáни. Нájпрецизније се мéта гáђа прáчком и стрéлом.* Јордан Андоновић, 1949, Пл. Пир. *Прáчка. Упредé повóрку и направí цедíлице са трí. Чвóр. Шездéсет сáнтима. Кáменче. Повúчеш, окрéнеш и онó бéга и до стó мéтра. Тéра птíце.* Гвозден Живковић, 1939, К-ЈИ. *Прáчка је за бáцање кáмена; бáци се трí пúта више него слóбодном рúком. Један кáнап се врже за прс. Жика Крстић, 1932, Б-Лс).* Лук и стрелу су користили пастири (*Стрéле смо правíли од врбу, па канáп натéгнемо. Дéда је правíл на брáта ми стрéле, брáт ми че íде у лóв. Снежана Јовановић, 1948, Цер. Лúк и стрéла, мúшка игра. Имáли су мéту, даскá. На стрéлу ексéр.* Милица Манчић, 1934, Рг. *Бíрамо дрэн да би стрéла билá тéшка, и да је сíрова да бúде пóтешка. Стрелá се очíсти од кóру. Дéбљи крај се засечé за канáп, а на тáњи се засечé врх.* Гвозден Живковић, 1938, К-ЈИ. *Савíјемо лескóвину, лúк. Кад притéзаш, зближáва се. И дрво с кúкице је стрелá. Нáши стáри су се бранíли сас дрвене стрéле, чул сам од нáши стáрци.* Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ). У игри бéбљак гађа се каменом (*Бéбљак: голém кáмик, па одозгóре мáли кáмик. Гáцамо с по дéсет кáмика кој че га обóри. Кóј га обóри, он намéшта.* Милорад Манић, 1927, Ор), у игри тóп гађа се крпењачом (*Тóп је пастíрска игра. Тм. Тóп у стéну: Крпа с врцу и гáцамо се у рúпу. Ако промáшиши: óде у вóду, и не íграју се.* Милорад Манић, 1927, Ор), а у игри отимáње земљá гађа се ножем (*Освáјање зéмље или зáјци и кúчичи. Играмо се на зáјци и кúчичи.* К-Шт. *Нацртамо један крúг где је влажно и подéлимо га на тóлко дéла кóлко смо. И свáки свој дéл назовé по нéкоју држáву. И узнемо отвóрен нóжић и договоримо се којú че држáву да заузíмамо. Кадá се нóж зарíје, прáвац рéза одрéђује какó да се помéра грáница. И бришемо стáру грáницу, а нацртамо нóву. Пóсле он гáђа и освáја своју зéмљу, óтето. Игрáли смо се изнад друм у Ћитку.* Божидар Стефановић, 1937, Брц. Пл. Пир. Б-МБњ).

Дечаци свих узраста, па и девојчице, хватају птице помоћу клопки и замки, или их обарају на прозорима и вратима, када преплашене излећу (*Правимо сојчило, замку за птице. Има четири стране, одозго поклопено. Шушке од кукурузовину унутра.* Гаврило Д. Андрејић, 1930, П-Лш. *Жлтурђе птице вамамо: примка од ракљасто дрво и длака од консћи реп на туримо на плеву. И она ка да литне, повуче длаку и длаката у вање за ногу. Или у плевњу куде има рупа: једн чека сас умит, а једн удара те и подбуди. И онај с умитат обара онеј друге. Траже зрна у сламу.* Миодраг Дадић, 1937, ТД. *Примће за тичи: Расово дрво и длака од консћи реп. Поставамо и на раништа на говеда. Тичи дооде на сламу, да кљуцају. Вамамо и па и печемо. Жлтурка, залок месо, а јели смо и белокрилку. Свињига немо јели, циганско племе је он, чул сам од башту ми. Сојћу ако уватимо, не убивамо у, вачамо у у гњездо и играмо се.* Радивоје Мадић, 1933, ТД. *Расовача с тиквино семе као клопка. Пресечемо тикву, па зашиљимо расовачку и на шиљци туримо тиквено семе. Клопка за тичи: Клопка као од ћеремиде. Дрвце трокрилно обори и заклопи га унутра. Или од коњи длака од реп наврже се као замка на расовачку. И посולי се плева. Расовачка са по десет замке.* Гвозден Живковић, 1939, К-ЈИ. За хватање птица користе се поклопљен кош од раките (Б-ЦЈ), леса и конопац (Км. Зс), клопка од ћерамида затворена балегом (Б-ЦЈ. СГл), а зечеви се хватају у рупи (*Ватање зечеви: ископа се рупа и намести дрво као клопка нагоре. И једно напред. И како зец увати у рупу клас и тргне га, клопка га само притисне.* Србислав Петровић, 1955, Ру).

Пастирске игре

Пастири играју готово све игре о којима је до сада било речи, када могу да се играју у датој ситуацији. Највећи број пастирских игара изводи се тојагом, изразито је такмичарског карактера и има строга правила. То су најчешће бројне варијанте игара *класа*, *свинће*, *чуле*, *педња*, *шилита*, али има и других које се изводе или тојагом (*мачување с тојагу*, *хокеј*) или без ње (*вител*). Наводим неке примере о ређим пастирским играма тојагама (*Мећи лешници смо звали игру, врста мачевања. С тојађе се мачујемо. Да му избјегем тојагу из руке. Обично с једну руку, и укритање.* Зоран Мадић, 1963, Јел. *Хокееј: Дрвена овчарска тојага и четвртаста гума, и ударамо њу. На Јерму смо се играли, там дека је затока, рукавац. То је као хокееј.* Милија Годоров, 1951, Д-ГД).

Игра *вител* (*класубаљка*), пастирска вртешка и клацкалица, врло је ретка и, чини се, врло архаична, због чега овом приликом дајем све забележене примере о њој (*Сас стоку смо се највише играли вител, љуљање на вител. Буково дрво за вител. Која су се две*

дрва прекрстила у шуму, па се тару, она се постепено распљескају како расту. Лево и десно се раширила као распљескана. И није тражимо теква дрва, носимо сваки сећирчетијице, отсечемо га. Па кудето се распљескало, одмеримо три до пет метра, и да је мазно, а да је дебело десет до дванајес сантима. Зовемо га мазија, младо дрво, младика. Ми га пресечемо од једну страну, па од другу, да се створи рупа. Па колџи. Колџу смо рупу продлџили, колџи да мож да се надене. И колџи побијемо куде је чис терен, да се не утепамо када се играмо. Обрежемо колџат да се мож надене. Рупу за колџат ископамо с посебан колџи, па набијемо зашиљен стојсер. Рупа је дубока двајес до двајес и пет сантима, на зевњиво место. Набивамо. Расклопи, и поново набивамо, да је пасент, да не мож да мрда. И тој место прекрстише на Вител. Имали смо три-четри витела у једну шуму. Легнемо на стомак два там, два овам, а с ноће га усилимо. Пресабуљимо се и с ноће ритамо. Обе ноће су заједно да можемо повише да гурамо. Вител није сами гурамо. Легнемо на стомак, руће у џепове, лелејање до могање. Не мож га ујашиши, че паднеш. Миролуб Стојичић, 1934, Б-ЦЈ. Бутук, дрво дебело као ћунак, а високó. И ископамо га двајес-тријес сантима у земљу, а да остане метар навише. И вр му се засече. И закачимо другу греду. Засечемо двајес-тријес сантима и греду закачимо на бутук. Ракља, као кросно. На страну дрвено као алка. И седне један на један крај на греду, други на други крај и кружимо. Један стане на земљу и потера витлушку, и она се дигне од земљу и кружи. Чим ослаби, онај пада на земљу. И потера сас ноге, а онај други се дига и кружи. И чим залабе, он устане. Искорачи два-три корака и даде силу да крене, а онај други кружи. Душан Ранђеловић, 1935, Б-ЦЈ. Класубалка се правила. Сама су ју деца правила. Стари помогну. Прво се тај дрва поравњају па се избуше. Неко сиђе да гурне. Подесне ливаде куде су да стоку гледају док се играју. Милисав Здравковић, 1923, Б-ЦЈ). Иначе има микропонима са именом Вител у више атара југоисточне Србије, што је можда у вези са овом пастирском игром.⁶

Напомене о играма

1. *Казне за губитника*: Код неких игара или у неким приликама губитник трпи казну: гребу му прсте (Соп), носи победника на леђима (*Кркач је казна за побеђенога, он победника носи*). Јовица Петровић, 1936, Пир), доноси тојаге код игре тојагама

⁶ Због ограниченог простора изостављам опис пастирских игара, игре на прелу, игре уз обичаје и бројне остале игре, које сам такође бележио, обрадио и ускоро ћу их објавити.

(Пк. Брц. Цер. Јал), чува стоку свих играча да би се они безбрижно играли (Брц. Б-Го), доноси воду играчима (Брц).

2. *Трагови историје*: У традиционалним дечјим играма, бар у онима које најчешће користе омладинци, вероватно има трагова припреме за одбрану од непријатеља и подражавања ратника (оца, стрица, деде, хајдука) (цилит, рвање, бацање камена, гађање стрелом, гађање ножем, игре буздованом, мачевање).

3. *Лексика игара*: Дете се занело у игри (*игра се, бујаје се*), или у игри прелази сваку меру (*беснеје*), омета игру (*растури-игра*), добро се игра (*крóтко дете, обича да се игра, добро у игру*), наметљивац је (*свѐ оче да је гóрњи, свѐ он да командује*), хвалисавац (*поваливечера*) или је преосетљиво, нервозно, склоно несташлацима (*живачко, терсенѐ, трклето, немајмир*).

ЗАКЉУЧАК

Традиционалне игре изводе се у кући, под сајваном, у дворишту, на улици, у школском дворишту, поред реке, а највише на пашњаку. И оне, као и игре уопште, развијају код детета предузимљивост, смелост, толеранцију, другарство, осећај за меру, оспособљеност, упознавање сопствених способности и сопствених ограничења, као и ослобађање од мана. Онај ко се наиграо на време боље поштује друге, уме да се заустави у гневу, уме да помогне, уме да каже праву реч у право време, не плаши се других, уме да буде опрезан и прилагодљив, боље познаје своје тело и своје способности, компензира своја ограничења (беда, ружноћа, дебљина, неуспех у школи, стални породични проблеми), уочава обресе свога капацитета. Игра води ка равнотежи и ослобађа од себичности, сујете, грубог односа према другима. Непрекидне игре на компјутеру испуњавају само неке услове и не дају у свему добре резултате, чак обрнуто: негују себичност и асоцијалност. Игре одраслих су игра уз музику, извођење обичаја, маскирање.

ОЗНАКЕ И ИМЕНА МЕСТА У КОЈИМА СУ ЗАБЕЛЕЖЕНИ ПРИМЕРИ, ПО ОПШТИНАМА

Б Бабушница: Б-Ал (Александровац), Б-Вв (Вава), Б-Вј (Војници), Б-Вш (Валниш), Б-Го (Горчинце), Б-Ки (Кијевац), Б-Лс (Лесковица), Б-МБњ (Мало Боњинце), Б-Са (Студена), Б-ЦЈ (Црвена Јабука).

Д Димитровград: Д-Бћ Браћевци, Д-Ви (Власи), Д-Ву (Вучидел), Д-ГД (Горња Држина), Д-ДК (Доњи Криводол), Д-ЈД

(Јасеновдел), Д-КВ (Куса Врана), Д-Мо (Моинци), Д-Пп (Пртопопинци), Д-Сн (Сенокос).

К **Књажевац**: К-ЈИ (Јаловик Извор), К-Кл (Кална), К-Ћу (Ћуштица), К-ЦВ (Црни Врх), К-Шт (Штрпци).

П **Бела Паланка**: П-Ве (Вета), П-Врг (Вргудица), П-Дл (Дол), П-Лш (Ланиште), П-Мкр (Мокра).

Пир **Пирот**: Бе (Бела), Бз (Базовик), Бла (Блато), Брл (Брлог), Брц (Бериловац), Бс (Басара), ВЈ (Велики Јовановац), ВЛк (Велика Лукања), Вој (Војнеговац), ВРж (Височка Ржана), ВС (Велико Село), Гњ (Гњилан), Гос (Гостуша), Гра (Градашница), ДД (Добри До), Дој (Дојкинци), Држ (Држина), Зав (Завој), Зс (Засковци), Изв (Извор), Јал (Јалботина), Јел (Јеловица), Км (Камик), Кс (Костур), Мр (Мирковци), НМл (Нова Мала), Об (Обреновац), Ор (Ореовица), Орљ (Орља), Пет (Петровац), Пир (Пирот), Пк (Паклештица), Пл (Планиница), Пн (Понор), Пок (Покровеник), При (Присјан), Пс (Пасјач), Рас (Расница), Рг (Рагодеш), Рос (Росомач), Рс (Рсовци), Ру (Рудиње), СГл (Сиња Глава), Соп (Сопот), Сук (Суково), ТД (Топли До), Тм (Темска), ЦД (Цервдел), Цер (Церова), Чин (Чиниглавци).

ЛИТЕРАТУРА

Brodnjak, V. (prir.) (1977). *Velika enciklopedija aforizama*, Zagreb, Prosvjeta.

Илић, М. (1974). *Социологија културе и уметности*, Београд, Научна књига.

Maloux, M. (prir.) (1970). *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Paris, Larousse.

Radić, T. (prir.) (1989). *Vox populi: zlatna knjiga poslovice svijeta*, Zagreb, Globus.

Златковић, Д. (1988). Пословице и поређења у пиротском говору. *Српски дијалектолошки зборник*, 34, 341-683.

Примљено/ Received on 06.08.2015.

Прихваћено/ Accepted on 12.08.2015.